

Duurzaam Nederlands

Een onderzoek naar de praktijk van duurzaamheidseducatie in de les
Nederlands

Hogeschool van Amsterdam
Faculteit Onderwijs en Opvoeding

Jan Willem van der Weij
Maart 2026

*Uitgevoerd in opdracht van het Broedfonds van de Faculteit Onderwijs en Opvoeding van de Hogeschool
van Amsterdam*

Inhoud

Inleiding	3
Resultaten online vragenlijst	11
Resultaten vervolgonderzoek (verdiepende interviews)	21
Samenvatting.....	37
Conclusie, discussie en aanzetten om verder te denken over duurzaamheid bij Nederlands.....	42
Nawoord	46
Geraadpleegde bronnen	48
Bijlagen	49
Vragenlijst online onderzoek	51
Interviewvragen	55
Lesdoelen duurzame les Nederlands.....	59
Lesonderwerpen duurzame les Nederlands	62
Lesactiviteiten duurzame les Nederlands	66
Ervaringen (met leerlingreacties) met duurzame les Nederlands.....	68
Profiel van een duurzame docent Nederlands	72
Beredeneerde literatuurverkenning naar duurzaamheid in het schoolvak Nederlands.	74

Inleiding

Aanleiding

Duurzaamheid in de les Nederlands, wat moet je je daarbij voorstellen? Mensen die ik over dit onderwerp spreek, worstelen vaak zichtbaar met die vraag. Soms stellen ze hem ook. Concrete voorbeelden helpen dan enorm om te verduidelijken waar je bij 'duurzaam Nederlands' aan kunt denken. In leesvaardigheidslessen kun je bijvoorbeeld rijke teksten¹ over *fast fashion* of zonnepanelen op huurhuizen met leerlingen lezen, in spreekvaardigheidslessen debatteren over klimaatmaatregelen, in luistervaardigheidslessen met leerlingen een dialoog organiseren over kwesties waar zij wakker van liggen, in fictielessen met elkaar spreken over verhalen van kinderen die bij het delven van schaarse grondstoffen voor de energietransitie zijn betrokken, in schrijflessen creatieve schrijfp opdrachten geven over de toekomstige leefomgeving die leerlingen voor zichzelf en anderen voor zich zien.

Toen wij met de collega's van de lerarenopleiding Nederlands waar ik werk² voor het eerst wat dieper nadachten over de vraag wat het schoolvak Nederlands zou kunnen bijdragen aan onderwijs in duurzaamheid, verging het ons precies zo. Wat aanvankelijk nog een abstract idee leek, werd in onze teamgesprekken gaandeweg steeds concreter. Vervolgens werd het voor ons steeds vanzelfsprekender dat het vak Nederlands ook een bijdrage kan leveren aan het opleiden van leerlingen tot duurzame, 'ecogeletterde' burgers en die opdracht niet hoeft over te laten aan de zaakvakken waarbij dat op het eerste gezicht meer voor de hand lijkt te liggen: aardrijkskunde, biologie, maatschappijleer, natuur- en scheikunde.³

In de loop van dat proces stelden we ons ook de vraag of duurzaamheid al een onderdeel was van lessen Nederlands in het voortgezet onderwijs. We zouden toch zeker niet de enigen zijn die een rol voor ons vak zagen weggelegd bij dit onderwerp, dat zoveel mensen bezighoudt? En wat dóen leraren Nederlands dan precies? Welke teksten kiezen ze, bij welke domeinen van het vak haken ze aan, uit welke bronnen putten ze hun inspiratie en welke materialen, werkvormen en opdrachten zetten ze in? En ook: hoe zien leraren Nederlands de rol van duurzaamheid in hun vak en welke mogelijkheden zien zij om duurzaamheid in hun lessen in te vlechten? Met andere woorden: wat is de huidige praktijk van en visie op duurzaamheidseducatie bij het vak

---

¹ Een definitie van een 'rijke tekst' is te vinden op Taalunie (z.j.)

² Ik ben als lerarenopleider verbonden aan de bachelor- en de masteropleiding Leraar Nederlands van de Hogeschool van Amsterdam.

³ In augustus 2023 publiceerden wij over dit onderwerp een opinieartikel in *Trouw*. Zie <https://www.trouw.nl/opinie/het-nieuwe-nederlands-het-vak-dat-je-leert-spreken-en-denken-over-het-klimaat~bd25a40f/>.

Nederlands? We realiseerden ons: daar hebben we op dit moment helemaal geen beeld van.

Dit onderzoek beoogt die leemte enigszins op te vullen en een eerste indruk te geven van de praktijk van duurzaamheidseducatie door leraren Nederlands en hun visie op de noodzaak en mogelijkheden ervan.⁴ In de volgende paragraaf ga ik nader in op de achtergronden en doelstelling van het onderzoek. Hierna volgt de precieze vraagstelling voor dit onderzoek. In de paragrafen daarna wordt de term ‘duurzaamheid’ zoals die in dit onderzoek wordt gebruikt ingevuld. Vervolgens bespreek ik de ingezette instrumenten en de afbakening van dit onderzoek. Deze inleiding wordt afgesloten met een overzicht van de opbouw van de rest van dit onderzoeksrapport.

Achtergronden en doelstelling

Duurzaamheid en duurzaamheidseducatie⁵ zijn in het basis- en voortgezet onderwijs in een paar jaar tijd behoorlijk ingeburgerd geraakt. Dat is vooral het resultaat van een beweging van ‘onderop’, dus in het werkveld zelf. Leerkrachten in het basisonderwijs, docenten in het vo en mbo en schoolleiders en experts sloegen de handen ineen. Organisaties als *Leren voor Morgen*, *Nederlandse Academie voor Duurzaam Onderwijs (NADO)*⁶, *Duurzame Pabo*, *Stichting Technotrend* en *Teachers for Climate* manifesteren zich als kennisplatforms en aanjagers voor docenten op scholen, hogescholen en universiteiten die zich inzetten voor duurzaam onderwijs. Er is onder andere via deze platforms en organisaties een levendige uitwisseling van ideeën, inspiratie en tips voor duurzame educatie op gang gekomen. Daarnaast bieden zij ondersteuning en scholing voor docenten en scholen die werk van duurzaamheid willen maken.

Wat opvalt, is dat de talen, zowel de moderne vreemde talen als Nederlands, hierbij duidelijk ondervertegenwoordigd zijn. Zo werd in april 2024 in Utrecht de eerste, en meteen al drukbezochte landelijke conferentie over duurzaamheidsdidactiek onder de titel '*Lessen voor een hoopvolle toekomst*' gehouden, in 2025 gevolgd door een succesvolle tweede editie. Naast workshops en inspiratiesessies over niet-vakgebonden vaardigheden als systeemdenken en het leren verbeelden van concepten en begrippen, was het grootste deel van het programma van de eerste conferentie afkomstig uit de hoek van de natuurvakken (NaSk, biologie) en maatschappijvakken als aardrijkskunde en economie. Het programma van de tweede editie bood een

---

⁴ Meer informatie over dit onderzoek en het rapport zelf zijn te vinden op <https://www.hva.nl/projecten/2025/1/duurzaamheid-in-de-les-nederlands>.

⁵ De begrippen 'duurzaamheidseducatie', 'leren voor duurzaamheid' en 'leren voor duurzame ontwikkeling' worden in dit onderzoek als synoniemen gehanteerd. Met deze begrippen worden de onderwijsactiviteiten bedoeld die bijdragen aan de ontwikkeling van kennis, vaardigheden en attitude van leerlingen op het gebied van duurzaamheid. Voor een afbakening van de term 'duurzaamheid' zie [de paragraaf 'Duurzaamheid'](#)

⁶ Per 1 januari 2026 is NADO gestopt met haar activiteiten. De website, met artikelen en praktijkvoorbeelden blijft actief tot en met 31 december 2027.

vergelijkbaar beeld. Op enkele uitzonderingen na was er weinig aanbod dat specifiek gericht was op het talenonderwijs.⁷

Dat lijkt op het eerste gezicht best begrijpelijk. De meest voor de hand liggende schoolvakken voor duurzaamheidseducatie zijn toch juist die natuur- en maatschappijvakken en in veel mindere mate vakken als talen en geschiedenis? Maar bij nader inzien ligt dat genuanceerder. Uit gesprekken die ik op deze conferentie en elders voerde met leraren Nederlands en met andere talendocenten, bleek dat talenonderwijs in het algemeen en het vak Nederlands in het bijzonder juist veel aanknopingspunten bieden voor duurzaamheidseducatie. In de [voorgaande paragraaf](#) noemde ik al een aantal voorbeelden.

Wel rijzen er ook vragen als je gaat nadenken over de mogelijkheden van duurzaamheidseducatie in de les Nederlands. Allereerst de vraag wat je precies onder 'duurzaamheid' moet verstaan. En verder: wat beoog je precies met duurzaamheidseducatie bij Nederlands? Hoe verhoudt aandacht voor duurzaamheid zich tot de burgerschapsopdracht in het onderwijs en in de lessen Nederlands? Voor welke onderwerpen rond duurzaamheid leent de les Nederlands zich? In welk domein of welke domeinen van het vak kun je werken aan duurzaamheidseducatie, in welke niet of minder goed? Welke lesactiviteiten en werkvormen zet je in? Hoe integreer je duurzaamheid in het curriculum van het schoolvak Nederlands? Zorgt aandacht voor duurzaamheid niet voor nog meer overladenheid in het toch al zo volle programma?

In dit verkennende veldonderzoek, uitgevoerd dankzij een bijdrage vanuit het 'Broedfonds' van de Faculteit Onderwijs en Opvoeding van de HvA, op instigatie van het Duurzaamheidscoördinaat van FOO, breng ik in kaart hoe docenten Nederlands in het voortgezet onderwijs op dit moment duurzaamheidseducatie in hun les Nederlands aanpakken en hoe zij aankijken tegen dit thema. Hiermee beoog ik een eerste beeld te geven van de huidige praktijk van duurzaamheidseducatie in het schoolvak Nederlands én van de visie van docenten Nederlands op de plaats van duurzaamheidseducatie in hun vak. De constanten en variabelen in de onderzochte praktijk bieden aanknopingspunten voor een voorlopig raamwerk voor duurzaamheidsdidactiek in het schoolvak Nederlands. Die aanknopingspunten worden aan het einde van dit onderzoeksverslag op een rijtje gezet. Hiermee is de doelstelling van dit onderzoek geformuleerd.

Vraagstelling

De hoofdvraag van dit onderzoek is tweeledig:

---

⁷ Zie voor het programma van beide edities van deze conferentie <https://duurzaamheidsdidactiek.nl/conferentie-2025/>.

Wat is de huidige praktijk van duurzaamheidseducatie in de les Nederlands in het voortgezet onderwijs en welke visie hebben docenten Nederlands op de positie ervan in het schoolvak?

De onderzoeksvraag wordt geoperationaliseerd door via een vragenlijst en een aanvullend verdiepend interview na te gaan:

1. welke lesactiviteiten docenten Nederlands in het voortgezet onderwijs op het gebied van duurzaamheidseducatie uitvoeren;
2. welke domeinen van het vak deze lesactiviteiten bestrijken;
3. welke doelen docenten Nederlands nastreven met duurzaamheidseducatie;
4. wat stimulerende en belemmerende factoren in de implementatie van duurzaamheidseducatie in het schoolvak Nederlands zijn;
5. wat de visie van docenten Nederlands op de rol van duurzaamheidseducatie in het schoolvak Nederlands is.

Voordat ik toelicht welke instrumenten zijn ingezet om de vragen te beantwoorden, hoe ik dat heb gedaan, hoe potentiële respondenten benaderd zijn en hoe de fasering van het onderzoek er uitzag, licht ik eerst het begrip 'duurzaamheid' en de begrippen die daarmee samenhangen nader toe.

Begripsafbakening

Duurzaam/duurzaamheid

De term 'duurzaamheid' heeft de afgelopen tien jaar snel carrière gemaakt. Het is, zeker sinds de IPCC-klimaatconferentie van 2015 in Parijs, bijna ondenkbaar geworden dat in teksten over de toekomst van onderwijs, de impact van informatietechnologie, de activiteiten van bedrijven, de economie, de politiek of welk ander maatschappelijk gebied of organisatie dan ook het woord 'duurzaam' niet zou vallen. Enerzijds is dat positief, want het getuigt van een verandering in bewustzijn over het belang van duurzaamheid. Aan de andere kant heeft het ook geleid tot inflatie van het begrip duurzaamheid. Als alles gelabeld dan wel geframed wordt als 'duurzaam', verliest het begrip uiteindelijk zijn betekenis. Hieronder worden daarom de begrippen duurzaamheid, duurzame ontwikkeling en duurzaamheidseducatie gekoppeld aan gangbare kaders en omschrijvingen.

Duurzame ontwikkeling

Een breed geaccepteerde omschrijving van duurzame ontwikkeling, die bijvoorbeeld ook door het [Centraal Bureau voor de Statistiek](#) wordt gehanteerd, is afkomstig uit het zogenaamde Brundtland-rapport van de Verenigde Naties uit 1987. Daarin wordt duurzame ontwikkeling beschreven als ontwikkeling die tegemoetkomt aan de noden

van vandaag, zonder de behoeften van toekomstige generaties in de waagschaal te stellen.⁸

Sustainable Development Goals

Als leidraad voor het stellen van doelen op het gebied van duurzaamheid hebben de VN in 2012 zeventien zogenaamde 'Sustainable Development Goals' (SDG's) geformuleerd.⁹ Die bestrijken terreinen als de bestrijding van armoede en honger, het zorgen voor goed onderwijs en goede gezondheidszorg, het waarborgen van een veilige, schone en gezonde leefomgeving en van rechtvaardigheid en het streven naar samenwerking en partnerschap. Bij elkaar omvatten ze op die manier het volledige scala aan betekenissen dat aan de term duurzaamheid gegeven kan worden.

Duurzaamheidseducatie

De SDG's vormen het bredere kader waarbinnen duurzaamheidseducatie zich beweegt. UNESCO heeft op basis van de SDG's een *roadmap* en een *toolbox* ontwikkeld voor het realiseren van duurzaamheidseducatie in het onderwijs. De Europese Commissie heeft in het kader van de European Green Deal een competentiekader voor het onderwijs opgesteld, het Europees competentiekader voor duurzaamheid, meestal aangeduid als de *European Green Comp*.¹⁰ Het competentiekader bevat een beschrijving van kennis, vaardigheden en attitudes voor duurzaamheidseducatie. In het document worden de twaalf competenties beschreven die duurzaamheidseducatie zou moeten bewerkstelligen, samengebracht in vier competentiegebieden: 'het belichamen van duurzaamheidswaarden', 'het omarmen van de complexiteit van duurzaamheid', 'het visualiseren van een duurzame toekomst' en 'het nastreven van duurzaamheid'. De voor het competentiekader gehanteerde werkdefinitie van duurzaamheid luidt: 'Duurzaamheid betekent dat prioriteit wordt gegeven aan de behoeften van alle levensvormen en van de planeet door ervoor te zorgen dat de planetaire grenzen niet worden overschreden door menselijke activiteiten.'¹¹

Sociale en ecologische duurzaamheid

Doorgaans worden duurzaamheidsdoelen in grote lijnen onderscheiden in sociale en ecologische doelen. In de werkdefinitie van het Europese GreenComp ligt de focus duidelijk op ecologische duurzaamheid. De overschrijding van 'planetaire grenzen' door

---

⁸ UN (1987). [Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future](#). Chapter 2. Towards sustainable development: '1. Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs.' In de definitie van duurzaamheid die het CBS hanteert, worden naast de behoeften van toekomstige generaties ook die van mensen in andere delen van de wereld genoemd.

⁹ Zie <https://globalgoals.org/>. De Nederlandse versie van de zeventien Sustainable Development Goals van de VN: <https://www.sdgnederland.nl/de-17-sdgs/>.

¹⁰ Europese Commissie, Gemeenschappelijk Centrum voor onderzoek. (2022). *GreenComp, Het Europees competentiekader voor duurzaamheid*. Bureau voor publicaties van de Europese Unie. <https://data.europa.eu/doi/10.2760/7670>.

¹¹ *GreenComp. Europees competentiekader voor duurzaamheid* (p. 12)

menselijke activiteiten wordt expliciet benoemd. Bovendien worden de behoeften van ‘alle levensvormen’ benadrukt, zonder dat aan één levensvorm, bijvoorbeeld de menselijke, prioriteit wordt gegeven. Omdat ecologische systemen complex kunnen zijn, kunnen sociale en ecologische aspecten van duurzaamheid niet altijd van elkaar losgemaakt worden. In de praktijk blijkt de nadruk wel vaak te liggen op ecologische aspecten als milieu, biodiversiteit en klimaatverandering, in lijn dus met de focus in de werkdefinitie van het European GreenComp.

Duurzaam en duurzaamheid in dit onderzoek

In dit onderzoek is de precieze invulling van het begrip 'duurzaam' en 'duurzaamheid' overgelaten aan de respondenten. De bovenstaande kaders worden genoemd in de inleiding bij de vragenlijst die deelnemers hebben ingevuld. Maar uit de antwoorden en gegeven voorbeelden blijkt dat deelnemers daar soms een eigen invulling aan geven. In vervolginterviews is aan de deelnemers gevraagd wat zij zelf onder ‘duurzaamheid’ verstaan. In de [resultatensectie van dit onderzoeksverslag](#) worden de antwoorden op die vraag weergegeven.

Een verdere beredeneerde literatuurverkenning naar duurzaamheid en duurzaamheidseducatie is als bijlage bij dit onderzoek opgenomen (bijlage 8).

Methodiek en onderzoeksinstrumenten

Het onderzoek richt zich op docenten Nederlands die volgens hun eigen inschatting op een of andere manier aandacht besteden aan duurzaamheid in hun lessen Nederlands. Deelnemers konden ook aangeven dat zij niets met duurzaamheid in hun les Nederlands doen. Een enkeling heeft dat ook daadwerkelijk gedaan. Maar dit rapport brengt vooral de 'koplopers' en wat zij doen in beeld. Potentieel geïnteresseerde docenten Nederlands zijn via collegiale netwerken en via oproepen op sociale media (vooral LinkedIn) benaderd om een online vragenlijst in te vullen. In die online enquête is ook gevraagd of zij bereid waren mee te doen aan een vervolgonderzoek naar de praktijk van duurzaamheidseducatie in de les Nederlands. In het vervolgonderzoek – een online interview van ongeveer een uur – is verder doorgevraagd naar de in de vragenlijst gegeven antwoorden.

Het initiële onderzoek bestond dus uit een online vragenlijst waarin gevraagd werd hoe vaak docenten het thema duurzaamheid in de eigen lessen Nederlands aan de orde stellen en hoe zij dat doen: welke lesdoelen formuleren ze, welke lesactiviteiten en opdrachten gebruiken ze, in welk domein plaatsen zij deze lessen? Ook is hun gevraagd om een karakteristiek van en waardering voor het duurzaamheidsprofiel van de school en de sectie te geven. In totaal hebben 67 respondenten de online vragenlijst geheel of gedeeltelijk ingevuld. Achttien respondenten hebben de gehele vragenlijst ingevuld. Het online onderzoek is uitgevoerd in de periode 1 maart tot 1 juli 2025. De vragen van de online vragenlijst zijn te vinden in bijlage 1.

De docenten die in de online vragenlijst hadden aangegeven dat zij bereid waren deel te nemen aan vervolgonderzoek, zijn benaderd voor een verdiepend interview van ongeveer een uur. Dit waren er acht. Zeven docenten Nederlands zijn uiteindelijk op de uitnodiging ingegaan, één docent heeft niet gereageerd, ook niet na herinneringen. In dit gesprek van ongeveer een uur is doorgevraagd naar de in de vragenlijst beschreven duurzame les of lessen Nederlands, zodat die meer reliëf kregen dan in de online vragenlijst. Ook is met deze docenten gesproken over hun persoonlijke belangstelling voor het thema duurzaamheid en is gevraagd naar hun visie op de plek die het thema op dit moment in het schoolvak Nederlands heeft en de rol die het volgens hen zou moeten hebben. De gespreksvorm was een semigestructureerd interview. De richtvragen voor de vervolginterviews zijn opgenomen in bijlage 2. De online interviews zijn afgenomen in de periode 9 mei tot 22 september 2025. De gesprekken zijn opgenomen en vervolgens getranscribeerd en uitgewerkt.

Onderzoeksopzet en afbakening

Dit onderzoek heeft een beperkte omvang. Er was 120 uur voor beschikbaar. Binnen dit bestek was het niet mogelijk een volledig beeld te geven van alles wat docenten Nederlands doen rondom het thema duurzaamheid, of om een betrouwbaar onderzoek te doen naar de opbrengsten van de lessen. Voor dat laatste zou er onderzoek onder leerlingen gedaan moeten worden. Dat was vanwege die beperking niet mogelijk. Toch geven de resultaten een goede eerste indruk van de huidige stand van zaken op het gebied van duurzaamheidseducatie in het vak Nederlands. Dat kan de start zijn voor verder onderzoek naar duurzaamheidseducatie bij het vak Nederlands. Er is al het nodige geschreven over duurzaamheidseducatie in het voortgezet onderwijs, maar daarbij is het talenonderwijs nog onderbelicht gebleven. Ik hoop met dit onderzoek een begin gemaakt te hebben met het opvullen van die lacune. En ik hoop dat docenten Nederlands die dit thema ook (vaker) in hun lessen zouden willen aansnijden, inspiratie vinden in de gegeven voorbeelden.

Opbouw rapportage

In de volgende hoofdstukken presenteer ik om te beginnen de resultaten van de online vragenlijst ('Resultaten online vragenlijst'). Alle gegeven antwoorden zijn daarin verwerkt, maar zoals opgemerkt verschilt het aantal respondenten per vraag. Daarom is bij elke vraag aangegeven hoeveel respondenten de betreffende vraag hebben ingevuld. Als ik percentages noem, zijn die bedoeld om enig inzicht te geven in voorkeuren en keuzes van docenten Nederlands die iets met het onderwerp in hun lessen hebben gedaan. Omdat het aantal respondenten beperkt is, is de statistische waarde van de genoemde percentages ook beperkt.

Vervolgens worden de resultaten van de verdiepende interviews gepresenteerd ('Resultaten vervolgonderzoek verdiepende interviews'). In dit hoofdstuk worden in

beknopte vorm de lessen beschreven die de geïnterviewde docenten zelf als voorbeeld hebben gegeven.

De resultaten uit de vragenlijst en de interviews zijn samengevat en waar nodig samengevoegd in het hoofdstuk 'Samenvatting'. Op grond van de gegeven antwoorden presenteer ik daarin een raamwerk van constanten en variabelen van de duurzame les Nederlands, zoals die in het onderzoek naar voren is gekomen. De hoofdtekst sluit af met een discussie van de resultaten en een paragraaf waarin verder wordt nagedacht over de rol en positie van duurzaamheid in het schoolvak Nederlands.

Na de hoofdtekst volgen nog een lijst van geraadpleegde bronnen, een beredeneerde literatuurverkenning en de bijlagen.

Wie vooral geïnteresseerd is in de gegeven lessen kan direct naar de '[Beschrijving van de gegeven lessen](#)' in het hoofdstuk 'Resultaten vervolgonderzoek (verdiepende interviews)'

Resultaten online vragenlijst

De online vragenlijst richtte zich zoals gezegd op docenten Nederlands die in hun lessen op een of andere manier plaats inruimen voor het thema duurzaamheid. De vragenlijst bestond uit vragen over drie hoofdonderwerpen: de persoonlijke en professionele achtergrond van de respondenten (deel 1), de aandacht die zij aan duurzaamheid in hun lessen besteden (deel 2), de inrichting en kenmerken van een representatieve les Nederlands rond het thema duurzaamheid en de ervaringen daarmee (deel 3). Het invullen van de gehele vragenlijst kostte de respondenten naar schatting ca. 20 minuten.

In de onderstaande weergave van de resultaten zijn uitsluitend de reacties verwerkt van respondenten die hebben aangegeven dat zij akkoord gaan met de verwerking van hun gegevens zoals in de online vragenlijst was aangegeven. Dat zijn 53 respondenten. Ook de antwoorden in onvolledig ingevulde enquêtes zijn verwerkt. Bij vragen die door een deel van de respondenten zijn beantwoord, is steeds aangegeven hoeveel respondenten de vraag beantwoord hebben.

Deel 1. Wie zijn de respondenten?

De vragen in het eerste deel van de vragenlijst geven informatie over de deelnemers aan het onderzoek, hun opleiding en ervaring, hun persoonlijke betrokkenheid bij het thema duurzaamheid en die van de school en de sectie.

Persoonlijke gegevens, bevoegdheid, aanstelling, ervaring

De vraag aan welk schooltype de docent werkt, is beantwoord door negentien respondenten. Bij deze vraag konden zij meer dan één schooltype kiezen. De negentien docenten geven les aan vwo en havo (12, respectievelijk 13 keer genoemd), vmbo (5 keer genoemd) en mbo (1 keer genoemd) (figuur 1). Van de zeventien deelnemers die de vraag naar hun hoogste bevoegdheid beantwoord hebben, zijn er zes eerstegraads bevoegd, twee (uitsluitend) tweedegraads bevoegd, zes niet bevoegd en/of studierend. Drie respondenten kozen 'anders' (figuur 2). De verdeling vrouw-man binnen deze groep is 71% - 29%. Over het algemeen ligt de aanstellingsomvang van de respondenten tussen de 0,6 en 0,8 fte. Er zitten zeer ervaren docenten tussen (meer dan twintig jaar ervaring als docent) en minder ervaren docenten (één of twee jaar ervaring).

Figuur 1
Aan welk schooltype geef je les in het vak Nederlands? Kies er een of meer.

19 Responses

Figuur 2
Welke bevoegdheid heb je voor het vak Nederlands? Kies de hoogste bevoegdheid die je hebt behaald.

17 Responses

Duurzaamheid in persoonlijk leven

Hoe staan de respondenten in hun persoonlijk leven tegenover duurzaamheid? Zes van de vijftien deelnemers die deze vraag beantwoord hebben, zijn het geheel eens met de stelling dat zij in hun persoonlijk leven veel belang aan duurzaamheid hechten, acht deelnemers zijn het daar enigszins mee eens, één is het daarmee enigszins oneens.

Duurzaamheid op school en in de sectie

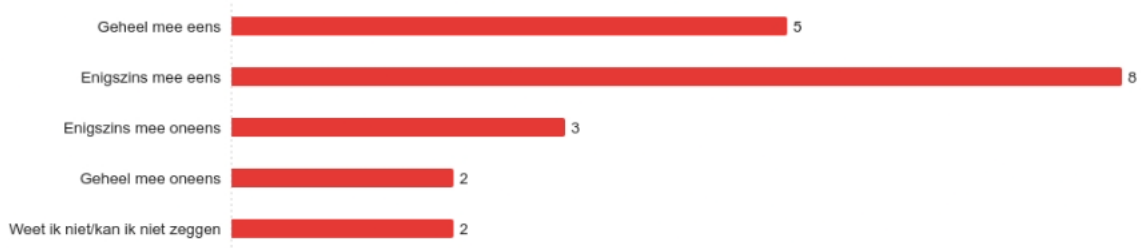
In hoeverre dragen hun school en de sectie Nederlands volgens de respondenten het belang van duurzaamheid uit? Beide vragen zijn door twintig deelnemers beantwoord. Dertien deelnemers zijn het geheel of gedeeltelijk eens met de uitspraak dat *hun school* het belang van duurzaamheidseducatie duidelijk uitdraagt, vijf zijn het hier geheel of gedeeltelijk niet mee eens, twee deelnemers kunnen het niet zeggen (figuur 3).

Gevraagd naar hun mening over de stelling dat *de sectie Nederlands* waarin zij werken het belang van duurzaamheid duidelijk uitdraagt, antwoorden acht deelnemers dat zij het hier geheel of gedeeltelijk mee eens zijn, terwijl negen respondenten aangeven dat zij het hier gedeeltelijk of geheel niet mee eens zijn. Drie deelnemers geven aan het niet te weten of niet te kunnen zeggen (figuur 4).

Figuur 3

De school waar ik Nederlands geef draagt het belang van duurzaamheidseducatie duidelijk uit

20 Responses

Figuur 4

Mijn sectie Nederlands hecht veel belang aan duurzaamheidseducatie

20 Responses

De meeste respondenten die de vraag naar de vestigingsplaats van hun school hebben beantwoord, werken in de Randstad. Amsterdam en Haarlem worden beide drie keer genoemd. Buiten de Randstad worden Heerenveen en Holten genoemd.

Deel 2. Hoe en hoe vaak besteden docenten Nederlands aandacht aan duurzaamheid in de les Nederlands?

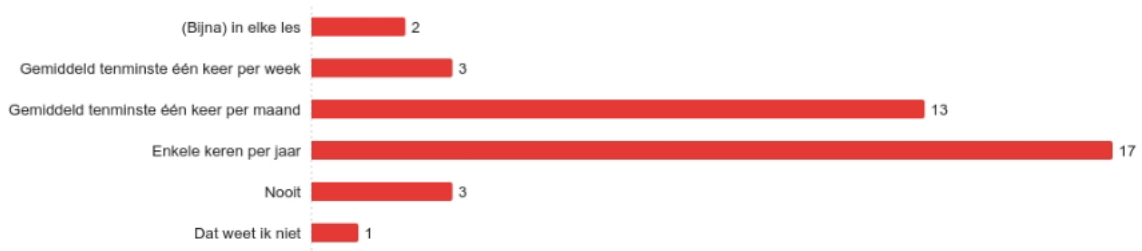
In het tweede deel van de vragenlijst werd gevraagd naar de aandacht die docenten besteden aan het thema duurzaamheid in hun lessen Nederlands: de frequentie waarmee zij dat doen, of zij duurzaamheid als afzonderlijk lesdoel benoemen en in welk domein, of welke domeinen, van het vak zij deze lessen plaatsen.

Hoe vaak aandacht voor duurzaamheid in de les Nederlands?

De vraag naar de frequentie van aandacht voor duurzaamheid in de les Nederlands is door 39 deelnemers beantwoord. Vijf deelnemers (13%) geven aan dat zij gemiddeld één keer per week, soms zelfs elke les, in hun les Nederlands aandacht aan het thema duurzaamheid besteden. Bij dertig docenten (77%) komt het thema enkele keren per jaar tot gemiddeld één keer per maand aan de orde. De overige vier respondenten (10%) geven bij deze vraag aan dit niet te weten, of er nooit aandacht aan te besteden (figuur 5). De laatste groep respondenten ('nooit', drie deelnemers) geeft ook aan hiervoor geen plannen te hebben.

Figuur 5
Hoe vaak besteed je in jouw lessen Nederlands aandacht aan het thema duurzaamheid?

39 Responses

Duurzaamheid als doel van de les Nederlands

Van de 35 respondenten die aangeven het thema duurzaamheid ‘enkele keren per jaar’ tot ‘(bijna) in elke les’ in hun les Nederlands te verwerken, hebben er 32 de vraag ‘Is leren over duurzaamheid één van de lesdoelen van die lessen?’ beantwoord. Vijftien respondenten (47%) geven aan dat 'leren over duurzaamheid' ‘soms’, ‘vaak’ of ‘altijd’ één van de lesdoelen van zo'n les is. Bij iets meer respondenten (zeventien, 53%) is 'leren over duurzaamheid' nooit een afzonderlijk lesdoel (figuur 6).

Figuur 6
Is 'leren voor duurzaamheid' één van de doelen van de lessen Nederlands waarin je aandacht aan dit thema besteedt?

32 Responses

Duurzaamheid en de domeinen van het vak Nederlands

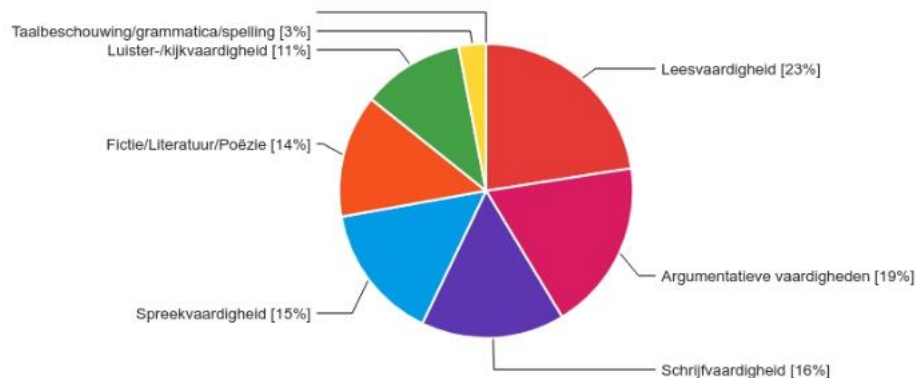
Aan de deelnemers is ook de vraag gesteld in welke domeinen van het vak Nederlands die lessen waarin duurzaamheid een thema of invalshoek is – of één van de thema's of invalshoeken - volgens de deelnemer passen. De vraag is door 32 respondenten beantwoord. Bij deze vraag konden respondenten meer dan één domein kiezen. De domeinen waaruit zij een keuze konden maken, waren: leesvaardigheid (30 keer genoemd), schrijfvaardigheid (22 keer genoemd), spreekvaardigheid (20 keer genoemd), luister- en kijkvaardigheid (15 keer genoemd), argumentatieve vaardigheden (25 keer genoemd), taalbeschouwing/grammatica/spelling (4 keer genoemd) en fictie/literatuur/poëzie (18 keer genoemd). Het domein leesvaardigheid wordt dus door bijna alle respondenten (30 van de 32, 94%) genoemd als domein waarin een door hen gegeven les Nederlands over duurzaamheid kon worden gesitueerd. Ook het domein argumentatieve vaardigheden wordt vaak genoemd (78% van de respondenten van deze vraag), op enige afstand gevolgd door de domeinen schrijfvaardigheid (66%),

spreekvaardigheid (63%) en literatuur/fictie/poëzie (56%). Het minst genoemd wordt het domein taalbeschouwing/grammatica/spelling (4 keer, 13%). De resultaten zijn te zien in figuur 7. Het diagram en de vermelde percentages daarin geven een beeld van de onderlinge verhouding tussen de domeinen waar de duurzame les Nederlands werd gesitueerd.

Figuur 7

In welk domein van het vak passen jouw lessen Nederlands over duurzaamheid? Kies er één of meer.

32 Responses

Deel 3. De duurzame les Nederlands nader bekeken

In de online vragenlijst is na de vragen over hoe docenten duurzaamheid in het algemeen in hun lessen verwerken, doorgevraagd naar één representatieve les of lessenreeks Nederlands waarin duurzaamheid een plek had. Op die manier kon het beeld van hoe zo'n les eruitziet verder aangescherpt worden.

Les of lessenreeks, samenwerking met andere vakken

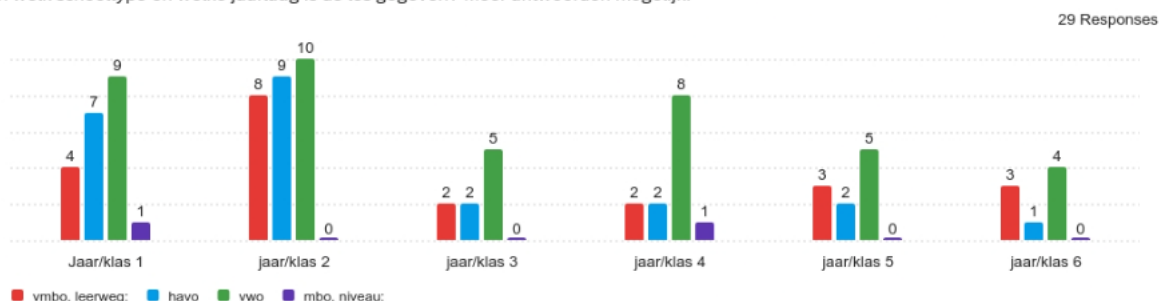
De eerste vraag in dit gedeelte van het onderzoek was of de betreffende duurzame les Nederlands een afzonderlijke les was, of deel uitmaakte van een lessenreeks, eventueel in vakoverstijgend verband. Deze vraag is door dertig respondenten beantwoord. In 30% van de gevallen (9 respondenten) ging het om een afzonderlijke les, in 30% om een les uit een lessenreeks, bij 20% (6 respondenten) was het een gehele lessenreeks waarin het thema duurzaamheid voorkwam. Bij 20% was de situatie anders. Dat laatste werd door geen enkele respondent nader gespecificeerd.

In acht lessen of lessenreeksen hebben docenten in vakoverstijgend verband samengewerkt met collega's van andere vakken. Zeven respondenten hebben die vakken nader gespecificeerd. Genoemd worden de vakken biologie (vier keer), aardrijkskunde (drie keer), economie, natuurkunde, scheikunde en filosofie (alle één keer genoemd). Eén respondent geeft aan dat er op school thematisch gewerkt wordt, waardoor er in alle leergebieden tegelijk aandacht wordt besteed aan duurzaamheid en klimaat.

Schooltype en jaarlaag

In welk schooltype en in welke jaarlaag werden de lessen gegeven? Hierbij ging het dus nog steeds om één specifieke les of lessenreeks die de respondent als exemplarisch beschouwde. Deze vraag is door 29 respondenten beantwoord. Het was bij deze vraag mogelijk om meerdere schooltypes en jaarlagen aan te kruisen. Dat verklaart het feit dat jaarlagen soms meer dan 29 keer worden genoemd. Het is goed voor te stellen dat een docent dezelfde les in verschillende schooltypes en/of verschillende jaarlagen geeft. Het vaakst werd de les gegeven in de onderbouw (54 keer genoemd), en dan vooral in de onderbouw van het vwo (24 keer). Van de lessen die in de bovenbouw werden gegeven, gebeurde dat het vaakst in de bovenbouw van het vwo (17 keer, versus 4 keer in de bovenbouw van het vmbo, respectievelijk de havo). Een vergelijking van de verhouding onderbouw-bovenbouw per schooltype onderstreept dat het zwaartepunt in de onderbouw en het vwo ligt: vmbo-onderbouw: 12 keer genoemd, vmbo-bovenbouw, 4 keer genoemd; havo-onderbouw: 18 keer genoemd, havo-bovenbouw 4 keer genoemd; vwo-onderbouw: 24 keer genoemd, vwo-bovenbouw 17 keer genoemd. Het mbo wordt slechts twee keer genoemd, één keer een les in jaar 1 en één keer een les in jaar 4. Er deed dan ook maar één mbo-docent mee aan dit onderzoek. Bij deze getallen is het verder belangrijk in de gaten te houden dat een vmbo-opleiding vier jaar duurt en dat de onderbouw van het vmbo bestaat uit klas 1 en 2, de havo vijf jaar, met een onderbouw van drie jaar, het vwo zes jaar, met eveneens een onderbouw van drie jaar, en dat een opleiding op mbo-niveau maximaal vier jaar duurt. Daarnaast lijken enkele respondenten zich vergist te hebben bij het invullen van de vraag, die door de matrixvorm ook een keuze voor de (niet-bestaande) klassen vijf en zes voor vmbo en mbo en zes voor havo toeliet. Enkele respondenten hebben die jaarlagen aangekruist. Beide factoren – de verschillende duur van de opleidingen en de vergissingen bij het invullen - kunnen het beeld enigszins vertekenen, al blijft de teneur in de resultaten in grote lijnen wel gelijk. Zie voor de cijfers per schooltype en jaarlaag figuur 8.

Figuur 8
In welk schooltype en welke jaarlaag is de les gegeven? Meer antwoorden mogelijk.

De duurzame les Nederlands: lesdoelen

Wat waren lesdoelen van deze lessen Nederlands waarin het thema duurzaamheid voorkwam? Dit was een open vraag, zodat deelnemers hun eigen formulering konden

kiezen. De vraag is door 23 deelnemers ingevuld. Zoals bij de algemene vragen naar het lesgeven over duurzaamheid bij het vak Nederlands al duidelijk werd, kiezen docenten in meerderheid niet voor het opnemen van een afzonderlijk lesdoel over duurzaamheid. In de meeste gevallen zijn de lesdoelen van deze les of lessenreeks gericht op verwerving van vaardigheden en kennis die behoren tot de kerndoelen en eindtermen van het vak Nederlands: er wordt gewerkt aan lees-, schrijf-, presentatie- en spreek- en luistervaardigheid, argumentatieve vaardigheden, genrekennis en kennis van fictie en literatuur of van een specifiek literair werk. Soms worden ook algemenere vaardigheden in de lesdoelen genoemd, zoals analyseren, kritisch denken, bewustwording of reflecteren. In enkele gevallen noemen respondenten expliciet *het onderwerp* bij de algemenere vaardigheid, waardoor een duurzame keuze toch verankerd wordt in het bredere lesdoel, bijvoorbeeld 'een tekst over fast fashion schrijven', 'een betoog schrijven over klimaatverandering' of over 'duurzaamheid en wat jij kan doen', 'stellingen bedenken over de gevolgen van de moderniteit op het gebied van klimaat, milieuvervuiling of kinderarbeid'. Een enkele keer is het bevorderen van een *bepaalde attitude* of van *kennis over duurzaamheid* een afzonderlijk lesdoel: 'leerlingen een standpunt laten beargumenteren en daarbij rekening houden met de natuur', 'bewust worden van kennis rondom duurzaamheid', 'ervaren wat er gebeurt als de natuur rechten krijgt', 'kennis van de wereld opdoen'. Ten slotte wordt in de lesdoelen soms een specifieke vaardigheid opgenomen die belangrijk kan zijn in het maatschappelijk debat over duurzaamheid en klimaat, zonder dat dit onderwerp expliciet benoemd wordt in de formulering van het doel. Het gaat dan bijvoorbeeld om 'bewustwording van taalgebruik en effecten van framing in gepolariseerde situaties', 'met respect naar elkaar luisteren en op elkaar reageren' of 'praten over emoties'. Alle genoemde lesdoelen zijn te vinden in bijlage 3.

De duurzame les Nederlands: onderwerpen, lesactiviteiten en bronnen

Om wat voor lessen ging het? Aan de respondenten is gevraagd een korte omschrijving te geven. In het vervolgonderzoek is doorgevraagd naar deze gegeven lessen. De bespreking van de resultaten van de afgenomen interviews in [het volgende hoofdstuk](#) geeft voor zeven geïnterviewde docenten een uitvoeriger beeld.

Qua *onderwerp* bestreken de gegeven lessen een breed gebied, van tamelijk specifiek, zoals '*plastic soup*', 'paasvuren', 'voertuigen op waterstof', 'de moderniteit en de gevolgen voor mens en natuur', 'dierenwelzijn' en 'rechten voor de natuur', 'de wolf in Nederland', tot wat globalere onderwerpen, bijvoorbeeld '*fast fashion*', 'klimaatverandering' en 'duurzaamheid'. Enkele andere specifieke lesonderwerpen waren 'gendergelijkheid' en 'sociale verhoudingen' naar aanleiding van een rechtszaak over een verkrachting, en 'taalgebruik in gepolariseerde situaties', met als focus in dit geval debatten over duurzaamheid en klimaatverandering. Alle genoemde lesonderwerpen zijn te vinden in bijlage 4. Zoals opgemerkt in de inleiding: de respondenten konden kennismaken van de afbakening van het begrip 'duurzaamheid'

voor dit onderzoek, maar waren verder vrij om hun onderwerpen op een eigen manier te verbinden met 'duurzaamheid'.

Docenten zetten uiteenlopende *werkvormen en andere lesactiviteiten* in. Zo moesten leerlingen bijvoorbeeld een adviesrapport over duurzaamheid aan de directie van hun school schrijven en dit presenteren, een debat houden over de wenselijkheid om wel of geen paasvuren te ontsteken (i.v.m. de droogte van de natuur), hamvragen maken bij een historische tekst, of een rechtszaak naspelen waarin de rechten van de natuur werden besproken en de belangen van verschillende spelers (dieren, bomen, bewoners, bedrijven, enzovoorts) tegen elkaar afgewogen. Onderdelen van de lessen die vrijwel steeds terugkwamen, waren leren documenteren - door teksten te zoeken, te lezen en erover te praten – leren argumenten te herkennen, identificeren en gebruiken en leren spreken en/of schrijven, bijvoorbeeld door het geven van een pitch of presentatie, of het voeren van een discussie, gesprek of debat. Soms werden hiervoor (jeugd-)literaire teksten ingezet, zoals *Quotum* (2020) van Marlies Morshuis of *Fabriekskinderen* (1863) van J.J. Cremer. Alle genoemde lesactiviteiten zijn te vinden in bijlage 5.

Welke bronnen zetten docenten in voor deze lessen? Om te beginnen geven verschillende respondenten aan dat ze de leerlingen zelf bronnen hebben laten verzamelen en beoordelen. Maar vaak bieden docenten de leerlingen ook een selectie van bronnen aan, bestaande uit artikelen uit kranten, websites, (hoofdstukken uit) boeken, waaronder literaire werken (proza en poëzie) en audiovisuele bronnen. Daarnaast werden regelmatig teksten uit een methode Nederlands genoemd. Enkele respondenten gaven expliciet aan dat zij zowel betrouwbare als minder betrouwbare bronnen aan leerlingen aanbieden, zodat het beoordelen van de betrouwbaarheid van bronnen ook een onderdeel van de les werd.

De duurzame les Nederlands en de Sustainable Development Goals

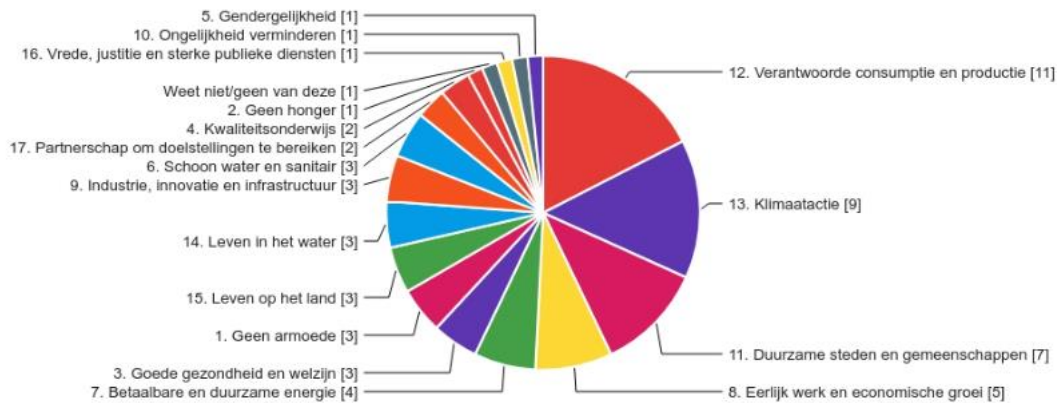
Om een beeld te krijgen van de aspecten van duurzaamheid die docenten in hun les Nederlands aan de orde stellen en de duurzaamheidsdoelen die zij daarmee nastreven, hebben we respondenten gevraagd de beschreven les te koppelen aan één of meer *Sustainable Development Goals (SDG's)* van de Verenigde Naties en aan één of meer *duurzaamheidscompetenties uit het European GreenComp Framework*. Beide vragen zijn door zeventien respondenten beantwoord.

Van de SDG's werd 'Duurzame productie en consumptie' het meest genoemd (SDG 12, elf keer genoemd, 65% van de respondenten kon dus de beschreven les koppelen aan dit duurzaamheidsdoel), gevolgd door 'Klimaatactie' (SDG 13, negen keer genoemd, 53%), 'Duurzame steden en gemeenschappen' (SDG 11, zeven keer genoemd, 41%), 'Eerlijk werk en economische groei' (SDG 8, vijf keer genoemd, 29%) en 'Betaalbare en duurzame energie' (SDG 7, vier keer genoemd, 24%). Alle andere SDG's – het zijn er zeventien - werden één tot drie keer genoemd (figuur 9).

Figuur 9

Kies één of meer Sustainable Development Goals waaraan je de gegeven les/lessenreeks kunt koppelen.

17 Responses

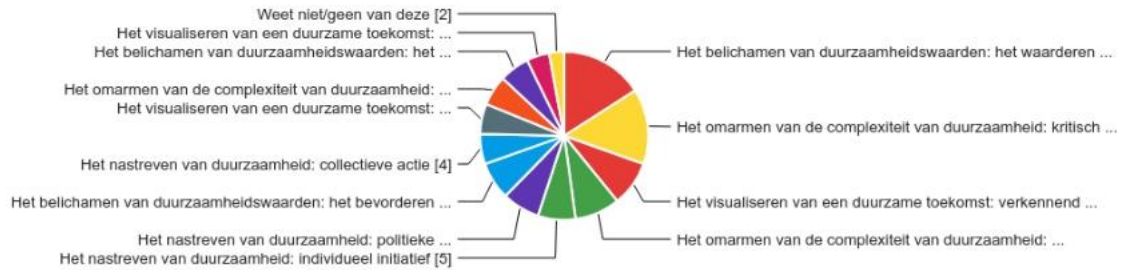
De duurzame les Nederlands en de competenties van het European Green Comp

Het European GreenComp Framework beschrijft twaalf duurzaamheidscompetenties, gegroepeerd in vier clusters van drie competenties elk. Aan de deelnemers is gevraagd één of meer competenties te koppelen aan de gegeven les. De competenties in het eerste cluster, 'het belichamen van duurzaamheidswaarden', werden twintig keer genoemd, net zo vaak als de competenties in het tweede cluster, 'het omarmen van de complexiteit van duurzaamheid'. De competenties in de twee andere clusters, 'het visualiseren van een duurzame toekomst' en 'het nastreven van duurzaamheid' werden respectievelijk dertien en veertien keer genoemd. In totaal hebben de zeventien respondenten op die manier 67 competenties gekoppeld aan hun les of lessenreeks, terwijl twee van de zeventien respondenten aangaven dat niet te kunnen of niet te weten (zie figuur 10). Gemiddeld brachten respondenten dus ongeveer 4 tot 5 duurzaamheidscompetenties in verband met hun les. Van de afzonderlijke competenties werden het meest genoemd 'het waarderen van duurzaamheid' uit cluster 1 (elf keer genoemd, 65% van de respondenten koppelt o.a. deze competentie aan de gegeven les), 'kritisch denken' uit cluster 2 (tien keer genoemd, 59%) gevolgd door 'systeendenken' (cluster 2, zes keer genoemd) en 'verkenkend denken' (cluster 3, eveneens zes keer genoemd). Alle overige competenties werden tenminste twee keer genoemd. Een kanttekening hierbij is dat het European GreenComp Framework zich richt op ecologische duurzaamheid. Sociale duurzaamheid blijft in dit *framework* grotendeels buiten beschouwing.

Figuur 10

Kun je de les koppelen aan de duurzaamheidscompetenties van het European GreenComp? Kies er één of meer

17 Responses

Ervaringen

Ten slotte hebben we gevraagd naar de ervaringen van de respondent met de gegeven les. Dit was een open vraag, waarbij de deelnemers konden aangeven hoe comfortabel ze zich bij dit onderwerp voelden, of wat bijvoorbeeld reacties van hun leerlingen waren. De vraag is door negentien respondenten beantwoord. Veel docenten hebben positieve tot zeer positieve ervaringen met de gegeven lessen, waarbij ze vooral ingaan op hoe leerlingen reageerden. Zo noemen zij het enthousiasme en de betrokkenheid bij leerlingen, soms ook een betrokkenheid die groter is dan gemiddeld. Enkele deelnemers verklaren dit uit het onderwerp dat zij hadden gekozen, zeker als dat dicht bij de leefwereld van jongeren ligt, zoals *fast fashion* of eerlijke betaling voor een bijbaantje. Ook interesse, nieuwsgierigheid, actief meedoen en motivatie worden genoemd. Soms wordt opgemerkt dat leerlingen het moeilijk vonden, bijvoorbeeld om bronnen te vinden of om in een debat een standpunt in te nemen en te verdedigen. Alle reacties zijn te vinden in bijlage 6.

Resultaten vervolgonderzoek (verdiepende interviews)

In het vervolgonderzoek is in interviews doorgevraagd naar onderwerpen die in de online vragenlijst beperkt aan bod konden komen, zoals de exemplarische les Nederlands over duurzaamheid. Ook de visie van de docent op duurzaamheid in het vak Nederlands kwam in het interview aan bod. De interviews richtten zich op vier aandachtsgebieden. Om te beginnen is de respondenten gevraagd naar wat zij verstaan onder duurzaamheid, hoe hun belangstelling voor het thema duurzaamheid in hun persoonlijke leven tot uiting komt en waar die belangstelling op terug te voeren is. Vervolgens werden vragen gesteld over de professionele context waarin zij zich bevinden, dus de school waar zij werken en de sectie Nederlands waarvan ze deel uitmaken, en de manier waarop duurzaamheid in die omgeving tot uitdrukking komt. In het derde deel van het interview gingen we nader in op de lessen Nederlands waarin duurzaamheid een thema was. Naar deze lessen was ook al gevraagd in de online vragenlijst. In het interview was er gelegenheid daar wat dieper op in te gaan. Daarbij is ook gevraagd naar reacties van leerlingen op deze lessen. Ten slotte hebben we de visie van de docenten op het thema duurzaamheid in het kader van de les Nederlands besproken: welke kansen zien zij om in de les Nederlands met het thema aan de slag te gaan en welke positie zou het in hun ogen in het schoolvak Nederlands moeten hebben?

1. Persoonlijke belangstelling en opvatting van 'duurzaamheid'

Alle respondenten vertellen hoe en in welke mate zij in hun persoonlijke leven vorm proberen te geven aan duurzaamheid. Meestal benadrukken zij dat ze 'gewoon' de voor de hand liggende, relatief kleine dingen doen: biologisch eten kopen, afval scheiden, zuinig omgaan met spullen en weinig nieuwe dingen kopen, minder of geen vlees eten, zonnepanelen aanschaffen of het huis verduurzamen, weinig of niet vliegen, met het OV in plaats van met de auto op reis gaan, of een elektrische auto aanschaffen. Eén van de geïnterviewden verwoordt het zo: *'Bij alles wat ik wil doen, vraag ik me af of ik de wereld daarmee een beetje mooier kan maken.'*

De oorsprong van die betrokkenheid ligt (uiteraard) bij iedereen ergens anders. Enkele geïnterviewden vertellen dat zij zich als kind al verwonderden over hoe mensen met de natuur omgingen, of dat zij zijn opgevoed met oog voor anderen, voor de omgeving en voor de natuur, waardoor dit van jongs af aan een grondhouding in hun leven is geworden. Eén deelnemer denkt dat er ook een spirituele component aan de basis ligt van die grondhouding. Bij anderen kwam het inzicht later, doordat zij zagen wat er in de wereld gebeurde, daarover lazen en zich realiseerden dat zij een bijdrage aan verandering konden leveren. En soms was het een inzicht dat nog weer later kwam, door het beroep dat zij op dat moment uitoefenden. Soms was de werkplek een stimulerende omgeving, zoals het geval was bij een docent die bij het CPS meewerkte

aan het project 'Burgerschap en Milieueducatie'. In een ander geval riep het werk juist vragen op. Eén deelnemer reisde voor zijn werk de hele wereld af en gooide vijftien jaar geleden het roer om. Ook vrienden of partners waren soms van invloed.

Wat verstaan de geïnterviewden onder duurzaamheid?

Bij de meesten ligt het accent op de ecologische aspecten van duurzaamheid. Eén deelnemer wijst daarnaast ook op sociale duurzaamheid, in het bijzonder op een rechtvaardige en solidaire manier van omgaan met vluchtelingen. De rode draad in de antwoorden op de vraag van de geïnterviewden naar wat het begrip duurzaamheid voor hen vooral betekent, is het zich bewust zijn van de waarde van alles om je heen, mensen, dieren, spullen, en van de aarde en wat die geeft, en daarvoor verantwoordelijkheid willen nemen. Dat gaat vaak hand in hand met een poging om zo circulair mogelijk te leven en een afwijzing van materialisme en klakkeloos toegeven aan de drang om steeds meer te consumeren. Eén deelnemer geeft als voorbeeld van hoe zij vindt dat het niet moet de manier waarop educatieve uitgeverijen lesmethodes aanbieden, in de vorm van werkboeken die niet hergebruikt kunnen worden en aan het eind van het jaar meestal weggegooid worden: *'Dus dat vind ik zo'n verspilling en dat is wat ik versta onder duurzaamheid: dat je stilstaat bij de waarde van alles om je heen, natuur, milieu, de grondstoffen die je ergens voor nodig hebt, en dat je daar verstandig mee omgaat.'*

2. Professionele context

In aansluiting op de antwoorden die respondenten in de online vragenlijst hadden gegeven, hebben we doorgevraagd naar een aantal aspecten van de professionele omgeving waarin zij werken: de school, het team/de sectie, de collega's. Zo ontstond een beeld van de context waarin docenten Nederlands die duurzaamheid in hun lessen verwerken, opereren. We hebben hierbij ook gevraagd hoe die context meeweegt voor de geïnterviewde bij het maken van lessen Nederlands over duurzaamheid. Voelt de docent zich een voorloper op dit gebied, of werkt hij of zij hierin samen met anderen, op school of binnen de sectie? En welke invloed heeft dit op het werken aan dit thema? Zou een docent zijn of haar keuze voor het werken op een school (mede) hierdoor laten bepalen?

School en duurzaamheid

Eén van de geïnterviewden werkt op een school waar gedurende een hele onderwijsperiode in alle lessen hetzelfde thema centraal staat. Eén van die thema's is duurzaamheid. Op die manier ben je ervan verzekerd dat er in het tweede leerjaar zeven à acht weken lang in alle lessen aandacht is voor dit thema. Een andere school heeft een natuurwetenschappelijk profiel, waarin leren over duurzaamheid als het ware al ingebakken zit. Volgens de geïnterviewde docent passen lessen Nederlands rond het thema duurzaamheid goed in zo'n profiel, maar is het van de school verder vooral een pragmatische keuze. Door zich te profileren proberen scholen een positie in de markt te

krijgen en dat geldt volgens deze docent ook voor haar school. De andere geïnterviewden geven aan dat duurzaamheid op hun school belangrijk wordt gevonden en ook wel als zodanig wordt benoemd, soms in beleidsstukken, soms als aandachtspunt tijdens studiedagen, maar dat de school duurzaamheid niet actief uitdraagt als belangrijk speerpunt of beleidsdoel, en dat er in de praktijk vaak weinig van te merken is. De docent op de eerdergenoemde school met thematisch onderwijs, is redelijk tevreden over de aandacht voor duurzaamheid op haar school, maar de andere geïnterviewde docenten zijn dat duidelijk minder. Zij vinden de aandacht voor duurzaamheid op hun school onvoldoende en te veel afhankelijk van de belangstelling en inzet van één of enkele docenten. Ook op de school met het natuurwetenschappelijke profiel kwalificeert de geïnterviewde docent de aandacht voor duurzaamheid als *'iets te veel buitenkant.'* De volgende reactie van één van de respondenten is representatief voor de opstelling van scholen waar het thema weinig lijkt te leven, ondanks alle goede bedoelingen:

Duurzaamheid is echt heel beperkt. Papier wordt apart ingezameld, we hebben papierbakken voor in het lokaal staan. Maar eigenlijk wordt het niet echt uitgedragen. Er zijn weleens van die piekmomentjes, met voor de onderbouw een soort maatschappelijke stage, en dan gaan ze ook kijken naar duurzaamheid binnen de school en wat er beter zou kunnen. Maar dat zijn kleine oplevinkjes. Ik kan me voorstellen dat er bij aardrijkskunde of biologie of zo, iets meer aandacht voor is, of bij maatschappijleer, maar over het algemeen is er geen duidelijk beleid op dat punt.

Sectie Nederlands en duurzaamheid

Het belang dat secties Nederlands op de scholen van de geïnterviewden aan het thema hechten, is tamelijk congruent aan wat de school als geheel uitdraagt. Op de school waar met thema's wordt gewerkt, draagt ook de sectie het belang van duurzaamheid duidelijk uit. Op de school met het natuurwetenschappelijke profiel zijn de leden van de sectie zich volgens de geïnterviewde over het algemeen bewust van het belang van het thema – al kan zij niet zeggen of zij dat in hun lessen ook uitdragen. Op de scholen van de overige geïnterviewden leeft het thema in de sectie veel minder of helemaal niet. Ook daar is het vaak afhankelijk van het initiatief van een individuele docent of er in de lessen iets mee gebeurt. De sectie geeft meestal wel de ruimte aan individuele docenten om initiatieven op het gebied van duurzaamheid en meer in het algemeen ook op andere gebieden te ontplooien.

3. De duurzame les Nederlands

Na de schets van de persoonlijke en professionele context is met de geïnterviewden verder gesproken over het aspect duurzaamheid in hun eigen lessen Nederlands. Om een breder beeld te krijgen hebben we eerst gevraagd naar voorbeelden van manieren waarop het thema in hun lessen Nederlands in het algemeen terugkomt. Hier konden

de geïnterviewde docenten ook aangeven of zij zelf tevreden waren met de mate waarin en manier waarop dat gebeurt. Vervolgens hebben we doorgevraagd naar de les die de respondent in de online vragenlijst had beschreven, bijvoorbeeld of er hierbij is samengewerkt met collega's van andere vakken en of docenten een bewuste keuze hebben gemaakt voor een schooltype, jaarlaag en vakdomein. We kregen op die manier een goed beeld van de les die de geïnterviewde docenten als representatief zagen voor hun lessen Nederlands over duurzaamheid. Daarnaast kregen we een indruk van de mate waarin zij leerlingen expliciet wezen op het thema duurzaamheid, op de behandelde aspecten daarvan en op het doel van duurzaamheidseducatie in de les Nederlands. Ook zijn we wat dieper ingegaan op de beoogde opbrengst van de les in termen van kennis, vaardigheden en attitude, op gebruikte lesmaterialen en bronnen en op de ingezette werkvormen en andere lesactiviteiten. Ten slotte hebben we gevraagd naar de waargenomen respons van leerlingen op de les.

De lessen worden verderop in dit hoofdstuk in het kort beschreven.

Hoe komt het thema duurzaamheid terug in de lessen Nederlands van de geïnterviewde docenten? En hoe tevreden zijn ze daarover?

De deelnemers aan het interview noemen verschillende voorbeelden van lessen Nederlands uit hun praktijk waarin duurzaamheid een rol speelde. Zo noemen ze o.a. een schrijfproject over perspectiefwisseling van mens naar dier, een debatles aan de hand van feiten over klimaat en duurzaamheid en lessen waarin het thema duurzaamheid een plek kreeg via de keuze van een tekst over een bepaald onderwerp - het milieu, vervuiling in de omgeving, de vondst van zeldzame metalen in Europa. Eén docent geeft aan dat haar eigen insteek bepalend is en dat het verder van de situatie afhankelijk is of en hoe het thema aan de orde komt:

Dus ik sta daar gewoon met al mijn idealisme en vragen voor de klas. En ik luister, ik vraag: 'Wat leeft er bij jullie, waar zijn jullie mee bezig?' En dat is vaak de motor achter de keuze, bijvoorbeeld, welke teksten we gaan lezen. Want ja, leesvaardigheid is gewoon een gouden manier om alles de klas in te brengen.

In de schoolcontext van sommigen bepaalt de methode of het thema dat schoolbreed centraal staat, de mate waarin docenten erin slagen om het met leerlingen over duurzaamheid te hebben. Twee docenten benadrukken dat zij kansen grijpen als die zich voordoen. Beiden noemen als voorbeeld de situatie waarin een sectie op zoek is naar een thema voor een project of lessenreeks. Deze docenten bieden dan aan die taak op zich te nemen. Zo kunnen ze het onderwerp duurzaamheid inbrengen door van de juiste gelegenheid gebruik te maken.

De meeste van de geïnterviewde docenten voelen zich in hun sectie en op hun school, soms samen met één of meer collega's uit andere secties, een voortrekker bij het inbrengen van het thema in de les Nederlands. Soms lukt het om collega's mee te

krijgen, soms ook niet. Desgevraagd geven de meeste van de geïnterviewden aan dat zij binnen de kaders waarin zij werken doen wat ze kunnen om het thema duurzaamheid een plaats in de les Nederlands te geven. Maar enkelen zeggen daarbij ook dat ze graag meer zouden doen.

Achtergronden van de keuze voor een bepaald schooltype en een bepaalde jaarlaag

Hebben docenten een bewuste keuze gemaakt voor een bepaalde jaarlaag en een bepaald schooltype om hun les te geven? Bij de docent Nederlands die thematisch ingedeeld onderwijs geeft, is de keuze voor de tweede klas - op haar school zijn de schooltypes vmbo-t, havo en vwo aanwezig - schoolbreed gemaakt bij het inrichten van het thematische curriculum. Bij de keuze van thema's zijn de domeinen Mens en Natuur en Mens en Maatschappij leidend. De talenvakken kunnen volgens deze docent relatief gemakkelijk aanhaken bij de thema's die vanuit die hoek worden gekozen. Principieel werken de klassen van alle schooltypes aan hetzelfde thema. Het thema 'Klimaat en duurzaamheid' wordt in de derde klas nog een keer opgepakt. In de eerste klas worden andere thema's aangeboden.

Ook op andere scholen wordt er soms een keuze gemaakt om in een bepaalde periode van het schooljaar het onderwijs rond een bepaald thema in te richten, maar is het onderwijs verder niet structureel thematisch opgezet. Zo was er op een school ruimte voor twee 'activiteitenweken' in de tweede klas. De docent Nederlands heeft toen met de docent aardrijkskunde, die vaker teksten met leerlingen wilde lezen, een plan bedacht om de lessen Nederlands en aardrijkskunde in deze periode te besteden aan het lezen van verhalen uit een in 2024 verschenen bundel jeugdverhalen over klimaatverandering en duurzaamheid¹². De docent Nederlands las in de klas één van de verhalen uit de bundel en liet de leerlingen daarnaast ook een non-fictietekst over hetzelfde thema lezen. Leerlingen vergeleken beide teksten en kregen als opdracht een verhaal over het thema te schrijven. Daarbij konden ze zelf een perspectief voor hun verhaal kiezen en was het de bedoeling dat ze ook de vraag wat je zelf kunt doen erin zouden verwerken. Met behulp van kant-en-klare beginzinnen werden ze hiermee op weg geholpen.

Een docent op een school in Haarlem koos voor een vierde klas vwo bij het behandelen van een historische tekst over kinderarbeid.¹³ De docent koppelde dit aan het cultuurhistorische concept 'moderniteit'. In een vierdelige lessenreeks liet hij leerlingen stellingen bedenken, discussiëren en een pamflet schrijven. De keuze voor jaarlaag en schooltype had hier dus te maken met de aard van het onderwerp en de vaardigheden die de docent wilde inzetten (lezen van een historisch werk, stellingen bedenken en een discussie voeren, een pamflet schrijven rond een historisch-letterkundig concept).

---

¹² Schrijvers voor toekomst (2025).

¹³ J.J. Cremer, *Fabriekskinderen* (1863).

In andere gevallen was de keuze voor een bepaalde jaarlaag en een bepaald schooltype veel meer afhankelijk van toevallige factoren. De docent geeft juist les in die bepaalde klassen, grijpt spontaan iets aan wat in het nieuws is, of is op dat moment ook buiten school om juist met dat thema bezig. Docenten kiezen er daarnaast soms om pragmatische redenen voor een bepaalde klas een les rond duurzaamheid te geven, bijvoorbeeld omdat er ruimte over is in het programma of omdat er een samenwerking mogelijk is met een andere docent die aan die klas lesgeeft.

Vakoverstijgend of niet?

Het thema duurzaamheid leent zich heel goed om de samenwerking met collega's van andere vakken op te zoeken. Ruim een kwart van de respondenten geeft in de online vragenlijst aan dat zij vakoverstijgend aan het thema hebben gewerkt. Uit de gesprekken met de geïnterviewde docenten blijkt de samenwerking vaak toch ook in meerdere of mindere mate samen te hangen met toevallige omstandigheden. Zo doet er zich soms spontaan een mogelijkheid voor, zoals in het hierboven beschreven geval van de docent Nederlands die samenwerkte met een docent aardrijkskunde rond een verhalenbundel. Een andere docent vertelt dat zij collega's van de vakken aardrijkskunde en biologie niet alleen op vakinhoudelijke gronden nodig had, maar ook omdat ze al langer op de school werkten dan zij, en daardoor beter wisten hoe zij haar idee - in dit geval: een presentatie aan de directeur geven over verduurzaming van de school - zou kunnen realiseren. Maar natuurlijk spelen ook vakinhoudelijke overwegingen een rol bij samenwerking met een ander vak. Een leraar biologie kan iets over het plantenleven in de stad vertellen, de aardrijkskundedocent kan de fysische oorzaken en gevolgen van klimaatverandering uitleggen. Soms is de samenwerking structureel van aard en speelt de organisatie van het curriculum waarvoor de school heeft gekozen een doorslaggevende rol, zoals het voorbeeld van het thematische onderwijs liet zien.

Keuze voor domein van het vak

In het vorige hoofdstuk werd in de paragraaf [Duurzaamheid en de domeinen van het vak Nederlands](#) op basis van de resultaten van de online vragenlijst beschreven in welke domeinen van het vak de respondenten de gegeven lessen zelf situeerden. In veel gevallen werd daar één van de vaardigheden (lezen, schrijven, spreken/luisteren) genoemd, vaak in combinatie met andere vaardigheden. Daarnaast wordt het domein fictie veel genoemd. De geïnterviewde docenten is gevraagd naar hun beweegredenen om het thema duurzaamheid te koppelen aan zo'n domein. Docenten laten de keuzes die zij maken niet in de eerste plaats door de koppeling aan een bepaald domein of bepaalde domeinen bepalen. Eén docent gaf aan dat hij de vaardigheden schrijven en luisteren goed vond passen bij het gekozen onderwerp van de les en dat hij door de keuze van het thema duurzaamheid die vaardigheden bij zijn leerlingen kon ontwikkelen. Een andere docent noemde vooral de transfer van vaardigheden en in het

verband van haar project - een presentatie geven over verduurzaming van de school - het belang van het geven van onderwijs waarbij de inhoud in een bepaalde context wordt geplaatst en de leerlingen ook kennis krijgen over hoe zij die context kunnen beïnvloeden. Met andere woorden: leerlingen verwerven niet alleen kennis over het onderwerp duurzaamheid, maar leren ook hoe zij het proces van verandering in een gewenste richting kunnen sturen.

Beschrijving van de gegeven lessen

Welke lessen Nederlands gaven de geïnterviewde docenten en hoe verwerkten zij daarin het thema duurzaamheid? We hebben hiernaar gevraagd in de online vragenlijst en zijn daar verder op ingegaan in de interviews. Hier volgen korte beschrijvingen van lessen die geïnterviewde docenten gaven.

Debatteren over duurzaamheid

De docent laat leerlingen in een derde klas havo stellingen bedenken over hoe zij duurzaamheid in hun eigen omgeving kunnen stimuleren. Zo komen leerlingen met stellingen over o.a. *fast fashion* of het gewenste maximumaantal *Playstations* thuis. Vervolgens worden de stellingen verdedigd in de vorm van een ballondebat dat de leerlingen in groepjes voorbereiden. De lesdoelen liggen op het gebied van argumentatie- en spreekvaardigheid: leren argumenten te bedenken en leren debatteren.

Historische literatuur lezen en een pamflet schrijven

De docent laat leerlingen van 4 vwo in een reeks van vier lessen een negentiende-eeuwse tekst lezen, *Fabriekskinderen* (1863) van J.J. Cremer, een pamflet tegen kinderarbeid in de textielindustrie, en bespreekt naar aanleiding van dit werk het cultuurhistorische concept 'moderniteit' en de schaduwzijden daarvan met de klas. De docent legt ook uit wat een pamflet voor tekstsoort is. In de derde les nemen de leerlingen een voorwerp of een tekst of beeld mee dat staat voor iets wat hen bezighoudt op het gebied van sociale of ecologische duurzaamheid. Over dit onderwerp bedenken zij een stelling en gaan ze met elkaar in debat. De opbrengst van de debatten, argumenten voor en tegen hun stelling, verwerken de leerlingen in een eenentwintigste-eeuws pamflet over dit onderwerp. De lesdoelen liggen op het gebied van kennis van de historische letterkunde en de vaardigheden debatteren, argumenteren en schrijven.

Een adviesbrief schrijven aan leeftijdgenoten

De docent laat leerlingen van een gemengde tweede klas vmbo-t, havo en vwo in het kader van schoolbreed thematisch onderwijs over het thema 'Klimaat en duurzaamheid' een adviesbrief schrijven aan leeftijdgenoten over hoe zij een bijdrage kunnen leveren aan duurzaamheid. Zij zet hierbij de didactische aanpak 'dialogisch schrijven' in, waarbij de leerlingen elkaars teksten lezen en van feedback voorzien. Om de nodige informatie te verzamelen, kijken de leerlingen eerst naar filmpjes over het

onderwerp, bijvoorbeeld een filmpje over de vervuiling door *fast fashion*, over duurzaam bouwen en het terugdringen van energieverbruik, over actievoeren bij Extinction Rebellion, over mangrovebossen, maar ook interviews met Boyan Slat en Greta Thunberg over wat zij doen. De lesdoelen liggen op het gebied van informatie verzamelen uit bronnen en het verzamelen en vormgeven van argumenten.

Een column schrijven over duurzaamheid

De docent kiest voor een leesvaardigheidles in een bovenbouw vwo-klas een tekst over verantwoord reizen en een tekst over *fast fashion* en bespreekt met de leerlingen aspecten op het gebied van duurzaamheid die hierin aan de orde zijn. Met behulp van de uitgewisselde informatie uit het gesprek schrijven leerlingen een betogende tekst of een column over een onderwerp op het gebied van duurzaamheid. De lesdoelen liggen op het terrein van het analyseren van argumentatie en schrijfvaardigheid.

Een verhaal lezen en een verhaal schrijven

De docent kiest in het kader van een vakoverstijgende lessenreeks met het vak aardrijkskunde in de tweede klas (vmbo-t, havo, vwo) het verhaal 'Je mag ook niks meer' van Marc ter Horst uit de bundel *Hoopvolle verhalen over het einde van de wereld* van Schrijvers voor Toekomst (Ploegsma, 2025) en leest dit met de klas. Het verhaal gaat over een jongen die de strijd aanbindt met SUV's omdat hij vindt dat die het milieu vervuilen. De docent laat de leerlingen ook een non-fictietekst over dit onderwerp zoeken en geeft hun de opdracht beide teksten met elkaar te vergelijken en de verschillen en overeenkomsten met elkaar te bespreken. Daarna schrijven de leerlingen met behulp van suggesties voor openingszinnen een verhaal vanuit hun eigen perspectief of vanuit het perspectief van een van de personages uit het gelezen verhaal. De lesdoelen liggen op het gebied van fictie lezen, informatie verzamelen en (creatief) schrijven.

Een plan voor een duurzame school uitwerken en dit presenteren aan de directeur

De leerlingen van een vijfde klas gymnasium krijgen les over het tekstgenre 'beleidsdocument'. De docent verbindt dit aan de wensen die leerlingen tegenover haar hebben geuit over het milieu en het klimaat en de manier waarop zij en de school kunnen bijdragen aan oplossingen. De leerlingen krijgen de opdracht om een beleidsadvies over verduurzaming van de school te schrijven. De leerlingen kiezen zelf vier of vijf adviezen die aan de schoolleiding zullen worden gepresenteerd. Die presentatie aan de schoolleiding vindt ook daadwerkelijk plaats, ten overstaan van een publiek van medeleerlingen, docenten en enkele andere belangstellenden. Het is de bedoeling dat er naar aanleiding van de adviezen zichtbare resultaten voor verduurzaming van de school worden geboekt.

Een rechtszaak voor de natuur in het westelijk havengebied van Amsterdam

Leerlingen uit 2 gymnasium voeren een rechtszaak over de rechten van de natuur in de Amsterdamse haven. Eerst lezen zij zich met behulp van door de docent aangereikte teksten over dit onderwerp in. Artikelen gaan bijvoorbeeld over de spanning tussen menselijke activiteiten en de natuur. Ook leren zij zich in een ander te verplaatsen door een creatieve schrijfoopdracht, waarin ze het perspectief van een menselijke of niet-menselijke 'belanghebbende' moeten innemen. Vervolgens wordt de rechtszaak voorbereid en daadwerkelijk nagespeeld, waarbij een jurist van buiten school ook een rol vervult en waarbij er publiek welkom is.

Sustainable Development Goals (SDG's) en het European GreenComp benoemen

In de online vragenlijst is gevraagd of docenten een verband konden leggen tussen hun les over duurzaamheid en enerzijds de *Sustainable Development Goals* (SDG's) van de Verenigde Naties en anderzijds de competenties die beschreven zijn in het Europees competentiekader voor duurzaamheid *GreenComp*. In het vervolgonderzoek is de geïnterviewde docenten gevraagd of zij het begrip duurzaamheid en de beide kaders van duurzaamheidsdoelen en duurzaamheidscompetenties expliciet in hun lessen benoemd hebben.

SDG's en European GreenComp benoemen

In de meeste gevallen koppelden de geïnterviewde docenten het onderwerp van hun les niet expliciet aan de 17 SDG's. Ook het Europees competentiekader als zodanig werd door de geïnterviewden niet benoemd in de les. Bij de meesten van hen was dit kader overigens ook niet bekend. Eén geïnterviewde docent gaf aan de duurzaamheidsdoelen van de les wel geëxpliciteerd te hebben, al deed zij dat in haar eigen woorden en heeft ze niet verwezen naar de SDG's en het European GreenComp competentiekader als zodanig. Een andere docent heeft de leerlingen de website '[Duurzame PABO](#)' laten gebruiken, waarvan de doelen volgens haar in overeenstemming zijn met de SDG's.

Het begrip duurzaamheid benoemen

Een enkele geïnterviewde docent heeft het begrip duurzaamheid in de les gebruikt en uitgelegd, meestal aan de hand van het onderwerp van de les, bijvoorbeeld bij de bespreking van *Fabriekskinderen* van J.J. Cremer. Een andere docent heeft de leerlingen verwezen naar een website waar het begrip duurzaamheid concreter wordt gemaakt met voorbeelden als het aanleggen van een moestuin, het plaatsen van zonnepanelen, de nadelen van *fast fashion* en de voordelen van het planten van bomen en groen. Maar in veel gevallen bespraken docenten het begrip niet expliciet. Twee geïnterviewde docenten geven aan dat ze dat bewust niet deden, omdat ze verwachtten dat het woord weerstand kan oproepen bij de leerlingen: het is iets wat leerlingen associëren met verplichtingen en minder leuke dingen moeten doen.

Mogelijkheden voor verdieping benoemen

Verder hebben we de geïnterviewde docenten gevraagd of zij in hun les de leerlingen verwezen hebben naar mogelijkheden om zich verder in het onderwerp te verdiepen. Enkelen van hen hadden dat inderdaad gedaan, steeds op informele wijze, door met leerlingen van wie zij wisten dat ze er belangstelling voor hadden een gesprekje aan te knopen, ze bepaalde jeugdliteratuur aan te bevelen of door samen te zoeken wat er nog meer over te vinden is. Eén docent gaf ook hierbij weer aan dat ze leerlingen het onderwerp niet wil opdringen: *‘Leerlingen zijn snel anti en voelen zich betutteld, hebben er geen zin in, denk ik: “Rot op met je duurzaamheid.” En dan wil ik ze niet verliezen, dus die balans, daar ben ik altijd wel erg mee bezig’.*

Kennis, vaardigheden, attitude

In grote lijnen kun je in een les Nederlands werken aan het uitbreiden van kennis, het bijbrengen of oefenen van vaardigheden of aan het bewerkstelligen van een bepaalde houding, dus aan attitude. In veel lessen zal het om een combinatie hiervan gaan. Tijdens het interview is de vraag gesteld waaraan docenten vooral gewerkt hebben in hun les of lessenreeks, vanuit de veronderstelling dat docenten zich bewust of onbewust gericht hebben op datgene waarvan zij de inschatting maakten dat hun leerlingen daar het meest behoefte aan hadden. Bij alle twijfels die docenten hierbij uiten en met het voorbehoud dat het vooral gaat om een combinatie van doelen, wordt het uitbreiden van kennis herhaaldelijk genoemd, waarbij drie docenten ook expliciet het begrip 'bewustwording' noemen: *‘Dat je je bewust bent van wat je doet en wat dat voor gevolgen heeft en ook dat je er achterliggende gevolgen van leert kennen.’* Daarnaast wordt door drie docenten ook het belang van attitudeverandering genoemd. Een respondent drukt het als volgt uit:

Kijk, ik kan niet meten of ze dat daarna dat ook echt gaan doen. Ik denk eerder dat het meer zit in de breedte van klimaat, duurzaamheid. En ook over [het probleem] nadenken en onder woorden te leren brengen van wat het dan is en wat je kan doen. En ook wel een beetje van, oh, maar wacht eens even, als we het hebben over het klimaat en hoe passen we ons aan, en is er zoiets als klimaatverandering, en wij als mens kunnen misschien duurzamer leven, dat ze ook echt wel zien van oh jee, maar die kledingindustrie, ja, dat gaat niet alleen om dat er heel veel kleding weggegooid wordt en dat het allemaal gedumpt wordt in Afrika of in Azië of waar dan ook. Maar het kost ook heel veel water hè?

Het werken aan vaardigheden rond duurzaamheid wordt het minst benoemd. Eén respondent geeft aan dat taal- en argumentatievaardigheden in haar les debatteren centraal stonden. Zij wilde de inhoud van het debat niet een bepaalde richting opsturen.

De leerlingen

In dit onderzoek is het effect van de gegeven lessen op de leerlingen niet nader onderzocht. Een onderzoek naar wat leerlingen geleerd hebben over duurzaamheid in deze lessen Nederlands paste niet binnen de beperkte opzet ervan. In de interviews is wel gevraagd naar een *inschatting door de docent* van de betrokkenheid van leerlingen bij het thema duurzaamheid en welke aspecten van duurzaamheid de leerlingen het meeste bezighouden. Ook is docenten gevraagd om een inschatting te maken van de mate waarin de lessen hebben bijgedragen aan het vergroten van kennis, vaardigheden en/of attitude van hun leerlingen ten aanzien van duurzaamheid.

Betrokkenheid

De betrokkenheid van leerlingen op hun school bij het thema duurzaamheid wordt door de meeste geïnterviewde docenten – op één uitzondering na - tamelijk laag ingeschat, gemiddeld rond de 5 of 6 op een schaal van 1 tot 10. Wel geven docenten aan dat die betrokkenheid binnen de leerlingenpopulatie zeer sterk uiteenloopt. Afhankelijk van in welke subgroep de leerling zit, varieert die betrokkenheid zo sterk dat een docent überhaupt geen uitspraak over betrokkenheid van leerlingen in het algemeen wil doen:

Daar durf ik eigenlijk geen uitspraak over te doen. Het zijn allemaal subgroepen. Er is een middenmoot die zich er niet over uitlaat en stiekem misschien betrokkener is dan ze durven toegeven. Er is een soort elite, toch wel vaak richting de vwo-bovenbouw, die het echt heel erg uitdraagt. Ik kan dat niet zeggen. Nee.

Eén docent geeft haar leerlingen op dit gebied daarentegen een 9. Haar aanpak was om vanuit een vraag of zorg van de leerlingen te vertrekken. Leerlingen hadden aangegeven dat het onderwerp duurzaamheid te weinig aan bod kwam in het programma. Daarop heeft zij de leerlingen een kader en de ruimte in haar lessen geboden om ermee aan de slag te gaan en een advies aan de schoolleiding te schrijven om de school te verduurzamen.

Aspecten van duurzaamheid

Bij de vraag welk aspect van duurzaamheid vooral de aandacht van leerlingen heeft, noemen de meeste geïnterviewden dat leerlingen vooral belangstelling tonen voor iets wat ze kunnen betrekken op hun eigen leven, zoals *fast fashion*, de eigen schoolomgeving, maar ook Tata Steel, of op iets waar ze zelf belangstelling voor hebben, zoals dieren, techniek, voeding of emancipatie. Geïnterviewde docenten merken in dit verband ook op dat het soms goed is om een insteek te kiezen die daarop inhaakt, bijvoorbeeld dierenleed, of de profijtelijkheid van het inleveren van statiegeldflessen. Eén docent drukt het zo uit:

Ja, het klinkt heel cynisch als ik het zo zeg, maar zodra je het in een soort malletje giet waardoor het direct invloed heeft op hun eigen leven, dan is de interesse

gewekt. Stel bijvoorbeeld als je leerlingen hebt, meisjes, die paarden hebben en al heel veel met zo'n paard buiten zijn, die zullen intrinsiek al meer bezig zijn met duurzaamheid, maar ook met dingen die met natuur te maken hebben of wat er in eten zit van dieren. Of ze komen wel eens op de boerderij. Ik denk dat daar ook echt een heel groot verschil ligt, tussen kinderen uit de stad of van het platteland.

Effecten

Gevraagd naar het effect van de lessen op kennis, vaardigheden en attitude van leerlingen zijn docenten eveneens uiterst voorzichtig. Eén docent schat in dat het effect 'nihil' is, maar verschillende andere docenten hopen of denken wel dat de bewustwording van hun leerlingen over duurzaamheid vergroot is, al geven allen aan dat het effect van hun bijdrage niet of moeilijk vast te stellen is, mede omdat het thema bij andere vakken ook aan de orde komt en het effect van alleen de lessen Nederlands dus niet goed meetbaar is. Eén docent beschrijft dat haar leerlingen ervaren hebben dat ze een proces in gang kunnen zetten op hun school en dat zij die vaardigheid wel meer onder de knie hebben gekregen. Maar de teneur van de reacties van de meerderheid van de geïnterviewde docenten wordt in het onderstaande citaat wel ongeveer samengevat:

Ja, ik denk het wel, maar dan ook gewoon kleinschalig. Ze hebben ook wat dingen over Tata Steel gehoord en over de industrie hier. Ja, dan weet ik niet of hun attitude verbeterd is, maar wel dat ze beseffen dat geld verdienen vaak ten koste gaat van de gezondheid van mensen en dieren, niet eens alleen van het klimaat.

4. Visie, stimulerende factoren, verwachtingen, behoeften

Welke kansen voor duurzaamheidseducatie zien docenten Nederlands bij hun vak? Welke domeinen achten ze het meest kansrijk en welke stimulerende en belemmerende factoren onderscheiden zij? Zou duurzaamheid een plaats moeten krijgen in het curriculum van het vak Nederlands? Welke randvoorwaarden zouden dan vervuld moeten zijn en bieden de kerndoelen en eindtermen voldoende houvast? En waaraan hebben docenten die het thema duurzaamheid in hun lessen Nederlands willen integreren, behoefte? In het vervolgonderzoek zijn deze vragen voorgelegd aan de geïnterviewde docenten Nederlands.

Bij welke domeinen van het vak Nederlands liggen de meeste kansen voor duurzaamheidseducatie in het vak Nederlands?

Allereerst valt op dat geen enkel van de omschreven domeinen⁴ in de zeven interviews onbenoemd blijft. Ook het domein taalbeschouwing/spelling/grammatica wordt door een enkeling genoemd. 'Eigenlijk kan alles wel', zegt één van de geïnterviewde docenten. Een ander geeft aan dat je het thema 'op allerlei verschillende manieren

[kunt] aanbieden aan leerlingen en combineren met heel veel verschillende vaardigheden'. Nog een andere docent geeft aan dat je kunt bouwen aan een woordenschat van concrete termen rond het abstracte concept van duurzaamheid. Daarbij zou volgens haar de nadruk meer moeten liggen op werkwoorden dan op zelfstandig naamwoorden, want met werkwoorden kun je leerlingen perspectief bieden op handelingsmogelijkheden. In dit verband noemt deze respondent ook luistervaardigheid: leerlingen nemen veel meer dan vroeger gesproken teksten tot zich en zouden moeten leren om het gehoorde te koppelen aan woordbeelden die zij kennen. Ook zouden leerlingen moeten leren om te *willen* luisteren naar anderen, volgens haar een belangrijk element in het streven naar duurzaamheid, één van de competenties uit het European GreenComp. Daarnaast noemt één van de geïnterviewden expliciet het domein fictie en jeugdliteratuur, omdat het thema klimaat en duurzaamheid in veel recent verschenen jeugd- en *young adult*-literatuur voorkomt. Zij noemt als aandachtspunt specifiek het mentale effect van nieuws en berichtgeving over klimaat op individueel niveau: *'Wat doet dat met jongeren?'*

Maar de meeste van de zeven geïnterviewde docenten Nederlands noemen de vaardigheden in het algemeen, waarbij vier van de zeven docenten met name schrijfvaardigheid benoemen, zowel zakelijk als creatief schrijven, en drie van hen ook argumentatieve vaardigheden. Leesvaardigheid wordt slechts door één van de zeven in het interview expliciet benoemd en dan vooral in het kader van het kiezen voor teksten over een bepaald onderwerp.

Welke mogelijkheden voor duurzaamheidseducatie bij het vak Nederlands zien docenten?

De geïnterviewde docenten hadden al een vorm gekozen om duurzaamheid in hun les Nederlands te integreren. We hebben hun gevraagd welke mogelijkheden zij verder nog zagen. Hun antwoord op die vraag beginnen verschillende geïnterviewden met de opmerking dat Nederlands eigenlijk altijd wel mogelijkheden biedt om het over duurzaamheid te hebben, bijvoorbeeld door te kiezen voor een bepaalde tekst of een specifieke invalshoek voor een onderwerp. Het vak biedt *'een eindeloze bron'*, volgens een van de docenten: *'Ik vind het belangrijk dat leerlingen alle kennis over de wereld kunnen koppelen aan wat ze leren en dat ze buiten hun eigen kaders leren kijken. En dan kan je zoveel projecten ontwikkelen en daar vervolgens zoveel vaardigheden aan koppelen.'* Eén geïnterviewde geeft aan dat zij vooral hoopvolle teksten kiest, omdat defaitisme op de loer ligt. Een andere geïnterviewde docent zegt dat zij probeert dicht op de tijdgeest te zitten en leerlingen zo te laten nadenken over hoe zij zelf *'de wereld een stukje beter'* zouden willen maken. Daarmee wil ze ook aansluiten bij waar leerlingen zelf behoefte aan hebben. Dat kan bijvoorbeeld door de directe omgeving van de leerlingen bij het onderwijs te betrekken en hen de aanwezigheid van groen of de mate van vervuiling te laten onderzoeken. Het kan ook andere vormen aannemen, bijvoorbeeld door leerlingen als opdracht voor hun stage te laten onderzoeken in

hoeverre het stagebedrijf aandacht besteedt aan duurzaamheid, zoals een andere docent oppert. Daarbij is een vorm van samenwerking met vakken als aardrijkskunde, biologie of geschiedenis nadrukkelijk een gewenste optie, omdat de inhoudelijke kennis over klimaat en milieu en over sociale vraagstukken bij die vakken het werken aan vaardigheden bij Nederlands een zinvolle inhoud kan geven.

Welke factoren werken stimulerend en welke belemmerend voor duurzaamheidseducatie bij het vak Nederlands?

Omstandigheden zijn van invloed op een duurzame invulling van de les Nederlands. Welke factoren spelen een rol volgens de geïnterviewde docenten?

Gelijkgestemde collega's

Een belangrijke stimulans voor de geïnterviewde docenten is dat ze het gevoel hebben er niet alleen voor te staan, dat er op school of in de sectie aandacht voor het thema is en dat je collega's hebt die positief reageren op ideeën of voorstellen. Het is inspirerend om een groepje collega's om je heen te hebben die het thema ook belangrijk vinden. Dat hoeven dan niet eens alleen talendocenten of docenten Nederlands te zijn. Enkele van de geïnterviewde docenten noemen de gedeelde belangstelling voor het onderwerp en de samenwerking met collega's van zaakvakken. In het verlengde hiervan: goede samenwerking binnen de sectie Nederlands of met andere docenten op school werkt eveneens stimulerend voor het geven van inspirerende lessen Nederlands rond duurzaamheid. Eén docent noemt als voorbeeld de samenwerking in een sectie Nederlands bij het kiezen van inhoudelijke thema's die aan de orde zouden moeten komen in de lessen. Er zijn veel thema's waaruit je kunt kiezen; dan is het belangrijk dat collega-docenten het thema duurzaamheid ook belangrijk vinden en dat je er samen voor inzet om dat thema daadwerkelijk op te pakken. Ook andere docenten noemen die gezamenlijkheid:

Dat heb ik wel heel erg nodig, dat je samen optrekt, dingen verzint. Ik ben wel een verzinner, ik denk snel in wat er allemaal kan, maar het moet ook allemaal uitgevoerd worden. Het is fijn om met elkaar te sparren en ook te voelen dat je er niet alleen voor staat, ook überhaupt in het hele onderwerp natuurlijk.

Facilitering

Daarnaast noemen docenten het belangrijk dat er voldoende facilitering in tijd en ruimte is, dit laatste ook in de zin van vrijheid om je eigen ideeën te ontwikkelen. Hierbij heeft de schoolleiding dus een belangrijke rol. Als er daarnaast ook wat financieel budget is om bijvoorbeeld gastsprekers uit te nodigen of een excursie te organiseren, ervaart één van de docenten dat eveneens als een extra stimulans.

Belemmeringen

Belemmerend is het uiteraard als deze stimulerende factoren ontbreken. Eén van de docenten geeft het voorbeeld van leerlingen die aan de schoolleiding een presentatie mochten geven over hoe zij hun school duurzamer zouden kunnen maken. Toen zij dat na een grondige voorbereiding in de lessen Nederlands gedaan hadden, bleek de directeur uiteindelijk niets te doen met de ideeën van de leerlingen. Ook andere docenten noemen de stroperigheid in het management, vastgeroeste ideeën of het niet aan de slag gaan met ideeën en voorstellen van leerlingen of collega's, en in het algemeen vaste routines in het onderwijs, als belemmerende factoren. Eén docent noemt het voorbeeld van periode- of jaarplanningen die weinig of geen ruimte bieden om af te wijken of om in te gaan op wat er op een zeker moment speelt in de actualiteit van de samenleving. Ook externe factoren kunnen belemmerend werken. Eén geïnterviewde noemt de afnemende belangstelling voor klimaat en duurzaamheid in de publieke opinie als een belemmerende factor en maatschappelijke ontwikkelingen waarin klimaatbeleid (weer) ter discussie wordt gesteld.

(Vernieuwde) kerndoelen en eindtermen

Over de vraag of de nieuwe kerndoelen en eindtermen voldoende houvast bieden voor het invlechten van het thema duurzaamheid in lessen Nederlands zijn de geïnterviewde docenten tamelijk positief. Sommige docenten geven aan dat ze niet genoeg op de hoogte zijn van de precieze inhoud van de nieuwe kerndoelen en eindtermen om de vraag te beantwoorden. Maar anderen noemen de ruimte in kerndoelen en eindtermen voor integratie van domeinen en koppeling van vaardigheden aan kennis positief, net als de aandacht voor rijke teksten en – met een slag om de arm – de aandacht voor luistervaardigheid. Ook de herijkte burgerschapsdoelen worden als positieve stimulans genoemd voor het aandacht besteden aan duurzaamheid bij het vak Nederlands.

Duurzaamheidseducatie in het curriculum van het vak Nederlands?

Er is onder de geïnterviewde docenten geen duidelijke eensgezindheid over de vraag of duurzaamheidseducatie een plek in het curriculum Nederlands zou moeten krijgen. *'Ik zou het stiekem wel willen'*, verzucht één van de geïnterviewden. Maar toch zijn zij vooral terughoudend over het voorschrijven van één bepaald onderwerp, zoals duurzaamheid. Als reden voor die terughoudendheid noemen zij dat docenten *'er niet van houden als er te veel wordt voorgeschreven'*, maar ook dat er meer thema's zijn die om aandacht vragen. Ondanks dat deze docenten duurzaamheid een belangrijk onderwerp vinden, is er bij hen niet zoveel draagvlak voor de gedachte dat je het onderwerp expliciet als onderdeel van het curriculum Nederlands zou moeten vastleggen. Er moet volgens de meesten ruimte overblijven om zelf je onderwerpen te kiezen, mede afhankelijk van wat op dat moment speelt in de actualiteit of wat leeft onder jongeren. Dat neemt niet weg dat de geïnterviewde docenten wel vinden dat

duurzaamheid in het curriculum van de hele school een vaste plek zou moeten krijgen: *'Aandacht voor duurzaamheid op school zou minder vrijblijvend moeten worden.'* Iemand merkt op dat bij vakken als geschiedenis of filosofie tijdvakken en onderwerpen worden voorgeschreven in het eindexamenprogramma en dat bijvoorbeeld een onderwerp als 'lente-kriebels' verplichte kost is op de basisschool. De gedachte is dus ook weer niet zo heel vreemd om zoiets ten aanzien van klimaat en duurzaamheid ook bij Nederlands te doen. Eén docent geeft aan dat aandacht voor duurzaamheidseducatie in ieder vak in gelijke mate, in elk geval naar verhouding, aan bod zou moeten komen. Een andere docent ziet ook mogelijkheden door een grotere nadruk op burgerschap te leggen.

Randvoorwaarden

Randvoorwaarden om het thema meer te kunnen verankeren in het vak Nederlands zijn voldoende facilitering, in de vorm van tijd en geld, om lessen en materialen te kunnen ontwikkelen en om bijvoorbeeld deskundigen uit te nodigen en je eigen kennis te vergroten. Daarnaast wordt een soepel werkende ondersteunende infrastructuur genoemd, zoals werkende printers en geen *last-minute*-roosterwijzigingen.

Waar hebben docenten behoefte aan?

De behoeftes van de geïnterviewde docenten om het thema duurzaamheid in hun lessen te kunnen verankeren lopen uiteen. Opvallend – omdat de meesten geen voorstander zijn van het verplichten van het thema duurzaamheid in het curriculum – is dat sommige docenten het toch fijn zouden vinden als er in de eindtermen wel *iets* zou staan over duurzaamheid, of dat de methodes meer aandacht zouden geven aan het thema. *'Dat biedt houvast; je kunt er dan naar verwijzen'*, merkt één van de docenten op. In het verlengde hiervan geven docenten aan dat zij ook behoefte hebben aan ideeën, lesmaterialen en inspirerende lessuggesties. Dat zou via een website of materialenbank of via nascholings- en studiedagen op school of landelijk kunnen. En verder stellen enkelen dat zij in breder verband behoefte hebben aan visie op het thema, van de vakgroep en vooral van het management van de school waar ze werken.

Samenvatting

In het voorgaande zijn de resultaten van de online vragenlijst en de interviews los van elkaar besproken. In deze paragraaf vat ik de belangrijkste resultaten samen. Hierbij breng ik, als dat van toepassing is, de antwoorden van de online vragenlijst en de interviews met elkaar in verband. Ik herhaal in deze samenvatting geen aantallen respondenten per vraag. Die aantallen variëren. Hiervoor verwijs ik naar de hoofdstukken waarin de resultaten besproken worden.¹⁴

Docent, school en sectie

Deelnemers aan dit onderzoek hechten in hun persoonlijk leven over het algemeen belang aan duurzaamheid. Een kleine meerderheid van de respondenten werkt op een school die duurzaamheid uitdraagt. In de vervolginterviews wordt duidelijk dat het uitdragen van duurzaamheid door scholen niet altijd duidelijk zichtbaar is. Een school die zich profileert als duurzaam, kan dat bijvoorbeeld doen met het oogmerk zich op een bepaalde manier in de markt te zetten. Soms blijkt duurzaamheid dan vooral te bestaan in documenten en publicaties voor de buitenwacht, terwijl er op school, in en buiten de lessen, niet zoveel van te merken is. Secties Nederlands dragen het belang van duurzaamheid over het algemeen iets minder vaak uit dan de school. Uit de afgenomen interviews blijkt dat school en sectie ongeveer op één lijn zitten, maar dat het in secties vaak afhankelijk is van individuele personen die zich inzetten voor het thema. Het thema duurzaamheid is op weinig scholen en bij weinig secties in dit onderzoek echt structureel ingebed in het curriculum. De meeste van de geïnterviewde docenten voelen zich een voortrekker of pionier op dit gebied in hun sectie en op hun school. Eén geïnterviewde docent (van de zeven) geeft aan dat op haar school duurzaamheid structureel in het thematisch opgezette curriculum aanwezig is.

De duurzame les Nederlands

Ruim driekwart van de deelnemers aan het online onderzoek besteedt enkele keren per jaar tot gemiddeld één keer per maand aandacht aan duurzaamheid in hun lessen Nederlands, 13% vaker dan één keer per maand. Bij iets minder dan de helft van de deelnemers is 'leren voor duurzaamheid' wel eens een afzonderlijk doel van zo'n les, bij ruim de helft is het dat nooit. In de lesdoelen is in enkele gevallen wel de vaardigheid waarop de les zich richt aangevuld met een toespitsing van het onderwerp, bijvoorbeeld: 'schrijven van een betoog over *klimaat of duurzaamheid*'. De geïnterviewde docenten geven, met slagen om de arm, het vaakst aan dat 'uitbreiden van kennis (over duurzaamheid)' in de les centraal staat. Daarnaast hopen docenten de attitude van leerlingen ten opzichte van het onderwerp duurzaamheid te verbeteren. In de vragenlijst is gevraagd naar de koppeling aan de duurzaamheidscompetenties van

---

¹⁴ Een vertaling van de resultaten van dit onderzoek in een 'profiel van een duurzame docent Nederlands' is te vinden in [Bijlage 8](#).

het Europese *framework* 'European Green Comp'. Die vraag geeft iets meer mogelijkheden tot nuancering in de nagestreefde duurzaamheidsdoelen, al richt dit competentiekader zich vooral op ecologische duurzaamheid. 'Het waarderen van duurzaamheid' wordt door docenten het vaakst genoemd als duurzaamheidsdoel, gevolgd door 'kritisch denken', 'systeemdenken' en 'verkennend denken'. Deze laatste competentie is afkomstig uit het cluster 'het visualiseren van een duurzame toekomst'.

Deelnemers aan de online vragenlijst plaatsen hun lessen in ruim 80% van de gevallen in één of meer van de vaardigheidsdomeinen van het vak: leesvaardigheid, argumentatieve vaardigheden, schrijfvaardigheid en spreek- en luistervaardigheid. Literatuur/fictie/poëzie en kijk- en luistervaardigheid vormen samen met taalbeschouwing (inclusief spelling en grammatica) de overige 20% van het aantal keren dat een domein wordt genoemd, waarbij taalbeschouwing het minste voorkomt. Uit de interviews blijkt dat de keuze voor een bepaald domein in veel gevallen niet leidend is voor de docenten, maar dat zij zoeken naar een logische combinatie van het onderwerp duurzaamheid en een bijpassende vaardigheid. De koppeling kan bijvoorbeeld gemaakt worden door het kiezen van een tekst die aan het onderwerp raakt of door het onderwerp van een schrijfpodricht te koppelen aan duurzaamheid.

Vaak spelen pragmatische overwegingen een rol bij de keuzes die docenten maken, zoals die om de les te doen in een bepaald schooltype en een bepaalde jaarlaag of groep. Een docent werkt nu eenmaal op een bepaalde school en geeft daar aan bepaalde klassen les, waardoor de keuze voor schooltype en jaarlaag vaak al een gegeven is. Een klein beetje anders ligt het met de keuze om een les of lessenreeks over duurzaamheid in vakoverstijgend verband te doen. Docenten kiezen in die gevallen voor samenwerking met één of meer vakken waar de kennis over een bepaald onderwerp voorhanden is, zoals aardrijkskunde als het gaat over klimaat of biologie als het onderwerp biodiversiteit is. Maar ook in die gevallen spelen toevallige factoren soms een rol, zoals een gedeelde belangstelling voor het thema duurzaamheid bij de docenten van die vakken. Helaas hebben weinig docenten Nederlands in het mbo de vragenlijst ingevuld. Dat schooltype komt in de antwoorden slechts één keer voor. Het is niet gelukt een docent uit het mbo te interviewen, waardoor het beeld voor dit schooltype te beperkt is, ook voor een eerste indruk.

Duurzaamheid komt in allerlei vormen terug in het onderwerp van de lessen die de docenten beschrijven. Daarbij is er een duidelijke nadruk op *ecologische duurzaamheid*. Ook de andere invalshoek, globaal te typeren als *sociale duurzaamheid*, komt voor, maar in mindere mate. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat beide vormen van duurzaamheid niet zomaar los van elkaar gezien kunnen worden. Vaak gaan ze hand in hand, zoals heel duidelijk wordt bij een vaak genoemd onderwerp als *fast fashion*. Een genuanceerder beeld van de aard van de duurzame onderwerpen die docenten Nederlands kiezen voor hun lessen, geeft de verdeling over de zeventien

SDG's van de VN. In meer dan de helft van de gevallen koppelen docenten hun les aan 'Duurzame productie en consumptie' en 'Klimaatactie' (SDG 12 en 13).

Variëteit is ook te zien in de ingezette werkvormen en lesactiviteiten en de voor de les gebruikte bronnen. In de meeste lessen die docenten beschrijven, komt de activiteit 'documenteren' terug. Sommige docenten laten leerlingen zelf bronnen verzamelen, in meerdere of mindere mate gestuurd door bijvoorbeeld het aanbieden van een keuzelijst of door een aanvullende instructie, natuurlijk mede afhankelijk van het schooltype en de klas/jaarlaag waarin de leerlingen zitten. Ook argumenten leren herkennen, analyseren en gebruiken, en spreken - in de vorm van een discussie, debat of verdediging van een stelling - zijn vaste onderdelen van veel lessen.

De eigen ervaringen die docenten rapporteren ten aanzien van de gegeven lessen zijn positief tot zeer positief. Zo lijkt het of leerlingen enthousiaster en meer betrokken bij de les zijn dan gewoonlijk, zeker als het onderwerp van de les voor hen herkenbaar is. Anderzijds zeggen docenten niet precies te weten wat het effect op attitude, kennis en gedrag van deze lessen voor hun leerlingen is.

Duurzaamheid in het schoolvak Nederlands: de visie van docenten

In het vervolginterview konden docenten hun visie geven op de rol en de positie van het thema duurzaamheid en duurzaamheidseducatie bij het vak Nederlands. Docenten Nederlands werken in het verband van een school, een team, een sectie en een curriculum. Het hebben van collega's die er hetzelfde over denken en die duurzaamheid ook belangrijk vinden, is een veelgenoemde stimulerende factor. Je voelt dat je er niet alleen voor staat. Ook de schoolleiding heeft een rol: facilitering in tijd, ruimte en ondersteuning werkt stimulerend voor het ontwikkelen van lessen Nederlands over duurzaamheid. Voldoende facilitering, ook in de vorm van budget voor gastdocenten, en een goed functionerende infrastructuur (werkende printers, geen *last-minute* roosterwijzigingen) zijn randvoorwaarden om leren over duurzaamheid bij het vak Nederlands mogelijk te maken. Stroperige besluitvorming op managementniveau, een rigide jaarplanning, collega's die andere prioriteiten voorrang geven en externe factoren als een afnemende maatschappelijke belangstelling voor het thema, werken belemmerend.

Lenen bepaalde domeinen van het vak zich beter voor een koppeling aan duurzaamheidseducatie dan andere? Nee, ook bij minder voor de hand liggende vakonderdelen, bijvoorbeeld woordenschat, kun je kiezen voor een benadering vanuit het perspectief van duurzaamheid. Wel noemen de geïnterviewde docenten meestal een combinatie met één van de vaardigheden als voor de hand liggende optie voor duurzaamheidsonderwijs. Het vak Nederlands – zowel de vaardighedendomeinen als het domein fictie/literatuur - biedt een 'eindeloze bron' voor duurzaamheidsonderwijs,

omdat je als docent gebruik kunt maken van de keuzevrijheid voor teksten en onderwerpen.

De nieuwe kerndoelen en eindtermen bieden voldoende houvast voor duurzaamheidseducatie bij het vak Nederlands. Ook de concretisering van de nieuwe kerndoelen voor het leergebied burgerschap zijn een steuntje in de rug.¹⁵

Al vinden de geïnterviewde docenten dat duurzaamheid in het vak Nederlands minder vrijblijvend zou moeten worden, zij zijn toch terughoudend over het idee om het thema vast te leggen als onderdeel van het curriculum. Enerzijds is de gedachte van voorgeschreven onderwerpen niet heel vreemd – het gebeurt ook bij vakken als geschiedenis of filosofie - anderzijds is de vrijheid om zelf thema's te kiezen ook een groot goed. Als een school duurzaamheid belangrijk vindt, dan zouden alle vakken die op school gegeven worden daar wel aan moeten bijdragen. Je kunt duurzaamheidseducatie niet alleen overlaten aan of afschuiven op zaakvakken als aardrijkskunde, economie, biologie of natuurkunde. In dit verband noemen de geïnterviewde docenten opnieuw het leergebied burgerschap, dat een invalshoek biedt om duurzaamheid ook in het vak Nederlands een plek te geven.

Docenten hebben ten slotte behoefte aan een duidelijke visie op het thema duurzaamheid en de rol van het onderwijs. Beperkt tot het vak Nederlands hebben docenten behoefte aan meer aandacht voor het thema in de lesmethodes en aan een verzamelplek voor ideeën, lessuggesties en lesmaterialen over het thema in de les Nederlands.

Op basis van de constanten en variabelen in de verzamelde antwoorden en de gevoerde gesprekken heb ik een voorlopig 'profiel van een duurzame docent Nederlands' opgesteld. Het is te vinden in bijlage 7.

---

¹⁵ Kerndoel 20B van de nieuwe Kerndoelen Voortgezet Onderwijs luidt: 'de leerling verkent en reflecteert op mogelijkheden om bij te dragen aan de samenleving'. In de beschrijving 'Het gaat hierbij om' wordt duurzaamheid expliciet genoemd: 'verkennen van actuele, maatschappelijke en duurzaamheidsvraagstukken'. (SLO 2025)

Conclusie, discussie en aanzetten om verder te denken over duurzaamheid bij Nederlands

Conclusie

De doelstelling van dit onderzoek was een eerste beeld te geven van de huidige praktijk van duurzaamheidseducatie in het schoolvak Nederlands en van de visie van docenten Nederlands op de plaats van duurzaamheidseducatie in het vak. Dit onderzoek laat zien dat docenten Nederlands erin slagen duurzaamheid een plek te geven in hun lessen. Ook wordt duidelijk dat leren voor duurzaamheid in de les Nederlands in de praktijk op heel verschillende manieren gebeurt. Bijvoorbeeld door het lezen en bespreken van een zakelijke tekst over bijvoorbeeld *fast fashion* of van een werk uit de jeugdliteratuur over het klimaatprobleem. Maar het kan evengoed de vorm aannemen van een debatopdracht aan de hand van zelfbedachte stellingen, of van een schrijfpdracht voor een pamflet over kinderarbeid, of een advies aan medeleerlingen over duurzaam leven. Nog breder van opzet zijn lessenseries over aspecten van duurzaamheid in historische literatuur, een rechtszaak voor de natuur of een plan voor een duurzame school, al dan niet in vakoverstijgend verband.

De gegeven voorbeelden laten al zien dat alle domeinen van het vak Nederlands zich lenen voor onderwijs over duurzaamheid. Dat is ook wat docenten Nederlands die zich voor dit onderwerp willen inzetten, aangeven. Het domein taalbeschouwing, waaronder voor dit onderzoek ook spelling en grammatica zijn gevat, lijkt voor dit onderwerp het minst vruchtbaar.

Het vak Nederlands biedt volgens de meeste bevraagde docenten al met al veel aanknopingspunten om leerlingen te laten nadenken over en te interesseren voor duurzaamheid. Op welke schaal dat al gebeurt, kan niet uit dit beperkte onderzoek worden afgeleid, maar wel dát het al gebeurt en dat de ervaringen van docenten Nederlands daarmee positief zijn. Toch is het volgens diezelfde docenten de vraag of duurzaamheid een eigen plek zou moeten krijgen in landelijke onderwijsdoelen voor het vak, zoals kerndoelen en eindtermen. Dat zou de keuzevrijheid van docenten te veel kunnen beperken. Anderzijds zou de aandacht voor duurzaamheid volgens hen wel minder vrijblijvend moeten worden.

Samenwerking met gelijkgestemde collega's, in of buiten de sectie, is heel stimulerend om duurzaamheidseducatie bij het vak Nederlands vorm te geven. Voorwaardelijk is dat de schoolleiding de initiatieven op zijn minst steunt en faciliteert.

Discussie

Dit onderzoek richtte zich op docenten Nederlands die in hun lessen bewust aandacht besteden aan het thema duurzaamheid. Die doelgroep is al niet heel groot. Het

onderzoek was daarnaast beperkt van opzet. Gelet op de beschikbare facilitering was het uitzetten van een vragenlijst en een aantal verdiepende interviews het maximaal haalbare. Het werven van respondenten en de verspreiding van de vragenlijst gebeurde voornamelijk via LinkedIn. Dit heeft geleid tot een tamelijk beperkt aantal respondenten, waardoor de antwoorden op de vragenlijst lastig zijn te generaliseren. Maar ze geven wel een eerste beeld van wat leraren Nederlands doen met het thema duurzaamheid in hun lessen. De afgenomen interviews boden gelegenheid om dieper in te gaan op die lessen en op de visie van docenten Nederlands op het thema. Gelet op de gerapporteerde ervaringen in vragenlijst en interviews lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat leren voor duurzaamheid in de les Nederlands goed mogelijk is.

Er is nader onderzoek nodig om te bepalen *hoeveel* docenten Nederlands al werk maken van duurzaamheid in hun lessen. Het vak Nederlands bestaat voor een deel uit vaardighedenonderwijs. Vaardigheden leer je door te lezen, te schrijven en te spreken over een bepaald onderwerp en bij het vak Nederlands ben je vrij in de keuze van onderwerpen. Het is goed voorstelbaar dat veel docenten Nederlands in hun lessen al regelmatig bezig zijn met onderwerpen rond duurzaamheid en zich daarvan niet of nauwelijks bewust zijn, omdat het voor hen vanzelfsprekend is dat allerlei maatschappelijke onderwerpen in hun lessen voorbijkomen. Hetzelfde geldt trouwens voor fictie en literatuur: ook daarin kan het over elk denkbaar onderwerp gaan. Wie duurzaamheid belangrijk vindt, kan een nog bewustere keuze voor dergelijke thema's en onderwerpen maken, zonder dat dit een extra taak of belasting is. Als docent Nederlands maak je immers voortdurend zulke keuzes.

Verder denken over duurzaamheid in het vak Nederlands

In de lessen Nederlands over duurzaamheid die in dit onderzoek de revue passeerden, valt de grote variëteit van onderwerpen, benaderingen en didactische aanpakken op. Daarnaast is de investering in de lesvoorbereiding die docenten beschrijven, heel verschillend. Die beweegt zich tussen enkele minuten voor het kiezen van een onderwerp voor een tekst die in de les wordt gelezen, tot tientallen uren of hele dagen voor de ontwikkeling van een volledige vakoverstijgende lessenreeks, soms met gastlessen of met een bijzondere vorm voor een eindpresentatie. Voor veel docenten Nederlands is de realiteit dat je vaker tijd tekortkomt dan dat er tijd overblijft. Het is dus zaak om, met onderwijspedagoog Gert Biesta, duurzaamheid meer als principe op te vatten dan als agenda.¹⁶ Vanuit dat principe maak je als docent je keuzes voor onderwerpen van je les en van opdrachten die je aan leerlingen geeft, werkvormen, of

---

¹⁶ Zie Biesta, G. (2019). Duurzaamheid in het onderwijs: agenda of principe? Een pleidooi voor realiteitszin. Universiteit voor Humanistiek & National University of Ireland at Maynooth

teksten. Wanneer je duurzaamheid als principe hanteert voor je onderwijs en niet als agenda, kun je wellicht overbelasting en overladenheid in het programma voorkomen.

De manieren waarop dat principe vorm kan krijgen, zijn talrijk. Als je een methode kiest, kan duurzaamheid de leidraad zijn. Dat geldt ook als je een actuele tekst zoekt, of over een onderwerp voor een schrijfofdracht nadenkt. Wat helpt leerlingen om op een manier in het leven te staan waarbij ze zich bewust zijn van de waarde van alles om zich heen, dichtbij en ver weg? Hoe dragen de verhalen en boeken die je als docent Nederlands laat lezen daaraan bij? Mogelijk kun je leerlingen voor een schrijfofdracht laten nadenken over de toekomst die zij voor zich zien en die vergelijken met de toekomst die ze zich wensen? Misschien kunnen ze daarover eerst met elkaar van gedachten wisselen voordat ze beginnen te schrijven.¹⁷ In een les leesvaardigheid kan ook af en toe systeemdenken worden getraind. Voor het nadenken over een complex onderwerp als klimaatverandering, een zogenaamd '*wicked problem*', is systeemdenken een belangrijke vaardigheid.¹⁸ Hiervoor zijn mooie instrumenten beschikbaar en het is een prima manier om het repertoire aan verwerkingsopdrachten bij teksten uit te breiden. Op die manier hoeft duurzaamheid geen extra punt op de agenda te worden, maar kan het deel gaan uitmaken van de professionele identiteit van de docent Nederlands.

Dat gezegd hebbend, zou ik op deze plek toch een voorstel willen doen om de bestaande 'agenda' van het vak Nederlands, het curriculum dus, een klein beetje aan te passen. In de nieuwe kerndoelen en eindtermen komt het voeren van gesprekken voor. Het gaat dan om *doelgericht* een dialoog kunnen voeren om 'tot kennisopbouw, begrip of een aanpak te komen'.¹⁹ Maar dialogen kunnen andere doelen hebben dan informatieoverdracht. Alledaagse gesprekken gaan soms ook over gevoelens, opvattingen, twijfels en onzekerheden. In het voeren van een dergelijke dialoog, waarin het uiten van emoties en onzekerheid en het luisteren naar de ander centraal staan, zouden leerlingen ook geschoold dienen te worden. Uit onderzoek is bekend dat jongeren zich zorgen maken over een veranderende wereld, waarin werk en huisvesting niet meer vanzelfsprekend zijn,²⁰ media voor angst, onzekerheid en stress zorgen, kunstmatige intelligentie het verschil tussen echt en nep doet vervagen, maatschappelijke en politieke actoren twijfel zaaien over feiten en existentiële vraagstukken rondom identiteit, discriminatie, oorlog en klimaatverandering de

---

¹⁷ Dank aan Mark Boode voor dit schrijfidee.

¹⁸ Systeemdenken is één van de twaalf 'duurzaamheidscompetenties' die genoemd worden in het *European GreenComp*.

¹⁹ Zie <https://www.slo.nl/thema/meer/actualisatie-kerndoelen-examenprogramma/actualisatie-kerndoelen/definitieve-conceptkerndoelen-nederlands/@24174/definitieve-conceptkerndoelen-nederlands/> voor de concept-kerndoelen Nederlands en <https://www.slo.nl/thema/meer/actualisatie-kerndoelen-examenprogramma/actualisatie-examenprogramma/examenprogramma-nederlands/@24901/conceptexamenprogramma-nederlands-vwo/> voor het concept-examenprogramma Nederlands.

²⁰ Zie voor zorgen van jongeren over klimaatverandering: <https://www.nji.nl/kennis/klimaatverandering>.

toekomst onzeker maken.²¹ Spreken over emoties, een dialoog voeren waarin persoonlijke ervaringen en gevoelens worden uitgewisseld vormen geen onderdeel van het vak Nederlands. Het is in mijn ogen noodzakelijk dat het dat wel wordt en dat we een didactische aanpak ontwikkelen waarin die emotionele dialoog vorm kan krijgen. Het vak Nederlands zou daarvoor bijvoorbeeld te rade kunnen gaan bij de [Stichting Klimaatgesprekken](#), of een aanpak als Marshall Rosenbergs *Non-violent communication* aan de gereedschapskist kunnen toevoegen.

Met alle vaardigheden waarin leerlingen bij het vak Nederlands al geschoold worden en de rijkdom die literatuur en fictie kunnen bieden, kan het vak Nederlands kortom een belangrijke bijdrage leveren aan duurzaamheidseducatie op school. Als we erin slagen daarnaast duurzaamheid als een principe van waaruit je onderwijs vormgeeft te omarmen, en een manier vinden om de emotieve kant van communicatie bij het vak te betrekken, zal het vak Nederlands ook in dit opzicht een kernvak op school blijken te zijn.

---

²¹ Zie voor zorgen van jongeren over klimaatverandering: <https://www.nji.nl/kennis/klimaatverandering/feiten-en-cijfers-over-klimaatverandering>.

Nawoord

Dit onderzoek is uitgevoerd in de periode september 2024 – oktober 2025 in opdracht van het Broedfonds van de Faculteit Onderwijs en Opvoeding van de Hogeschool van Amsterdam en onder auspiciën van het Kenniscentrum van de HvA. Begeleiders van het onderzoek waren dr. Ruben Fukkink, lector Pedagogische Functie van Onderwijs en Opvoeding, en Darina Huinck, duurzaamheidscoördinator van de Faculteit Onderwijs en Opvoeding.

Ik bedank graag het team van de masteropleiding Nederlands aan de HvA voor de gesprekken over de mogelijkheden die het vak Nederlands biedt voor duurzaamheidseducatie en het team van de bacheloropleiding voor hun belangstelling voor het onderwerp en het geduldig en welwillend aanhoren en bespreken van mijn ideeën daarover. Het visiestuk dat ik op basis van de discussies in het masterteam heb samengesteld, en het opiniestuk voor dagblad Trouw dat hieruit voortvloeide, is ontstaan in nauwe samenwerking met mijn collega's Eva Breedveld, Niels Evers, Martijn Koek en Anna van Strien. Martijn Koek, hoofddocent talendidactiek bij de tweedegraads lerarenopleidingen van de Faculteit Onderwijs en Opvoeding, en Niels Evers, lerarenopleider Nederlands, hebben daarnaast kritische en constructieve feedback op het onderzoeksplan gegeven. Met Femma Wessels, Thom van Duuren en Elin Meijnen heb ik fijne gesprekken gevoerd om mijn interviewvragen uit te proberen, waardoor ik die op tal van punten nog kon aanscherpen. Toen de vragenlijst eenmaal was opgesteld en verspreid moest worden, hebben de leden van beide teams hun professionele (online) netwerk ingezet om de oproep tot deelname aan het onderzoek te delen met zoveel mogelijk potentiële deelnemers. Zonder hun inzet daarvoor was het bereik van dit onderzoekje nog veel beperkter gebleven dan het uiteindelijk is geworden. Daarnaast hebben de gesprekken en gesprekjes over het onderzoek met hen en andere collega's in de wandelgangen van het Kohnstammhuis een nauwelijks meer afzonderlijk traceerbare betekenis gehad voor de opzet, inrichting en uitvoering van het onderzoek.

Tijdens de tweede conferentie over duurzaamheidsdidactiek *Lessen voor een hoopvolle toekomst* mocht ik de eerste resultaten delen van mijn onderzoek in een zogenaamde 'kenniscarrousel'. Dit leverde – naast de extra mogelijkheid om het onderzoek en de online vragenlijst onder de aandacht van potentiële respondenten te brengen – ook stof tot nadenken op over de samenhang van wat er bij Nederlands aan duurzaamheid mogelijk is met dit thema bij andere schoolvakken. Ook de morele en daadwerkelijke ondersteuning vanuit de klankbordgroep duurzaamheid van FOO was waardevol om het onderzoek uit te voeren en tot een goed einde te brengen.

Ruben Fukkink en Darina Huinck dank ik voor hun toewijding en voortdurende bereidheid om mij tips en feedback te geven. Zij stonden van het prille begin tot aan het eind van het proces voor mij klaar, als inspiratoren, procesbewakers en kennisbronnen.

Vooral dank ik de docenten Nederlands die bereid waren in een uitvoerige online enquête hun ideeën over 'duurzaam Nederlands' op te schrijven. Dat zeven van hen tijd en energie wilden vrijmaken om deel te nemen aan het vervolgonderzoek, was essentieel voor de bruikbaarheid van dit onderzoek. Ik dank hen dat zij met mij hun opvattingen en hun praktijk van duurzaamheidseducatie bij het vak Nederlands wilden delen. Die gesprekken vormen de ruggengraat van dit onderzoek. Sommigen van hen deelden ook het lesmateriaal dat zij zelf hadden ontwikkeld. Voor dit onderzoek heb ik dat materiaal niet meer kunnen gebruiken. Ik hoop dat er in de toekomst een plek voor komt waar het door anderen ingezien en gebruikt kan worden. Ik noem hier de namen van mijn gesprekspartners in alfabetische volgorde: Lilian Boonstra, Inge Dekker, Elin Meijnen, Heleen Ogier, Esther Pope, Joan de Ruijter en Boudewijn Scholten.

Ten overvloede zij hier nog opgemerkt dat waar er fouten, omissies of onvolkomenheden in dit onderzoek zitten, die geheel en al voor mijn rekening komen.

Ten slotte spreek ik de hoop uit dat lezers van dit rapport ideeën en inspiratie opdoen om hun eigen lessen 'duurzaam' Nederlands - of Fries, of moderne vreemde taal - te ontwerpen en op die manier *'de wereld een stukje mooier te maken'*.

Geraadpleegde bronnen

Biesta, G. (2019). Duurzaamheid in het onderwijs: agenda of principe? Een pleidooi voor realiteitszin. Universiteit voor Humanistiek & National University of Ireland at Maynooth

Duurzaamheidsdidactiek. (z.d.). *Het programma 2025*. Lessen voor een hoopvolle toekomst. Conferentie over duurzaamheidsdidactiek. Geraadpleegd op 19 februari 2026, van <https://duurzaamheidsdidactiek.nl/het-programma/>.

Europese Commissie, Gemeenschappelijk Centrum voor onderzoek. (2022). *GreenComp, Het Europees competentiekader voor duurzaamheid*. Bureau voor publicaties van de Europese Unie. <https://data.europa.eu/doi/10.2760/7670>.

Schrijvers voor toekomst (2025). *Hoopvolle verhalen over het einde van de wereld*. Deventer.

SLO. (2025). *Kerdoelen Voortgezet Onderwijs* (tweede druk).

UN (1987). [Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future](#). Chapter 2. Towards sustainable development.

Van der Weij, J.W., Breedveld, E., Evers, N., Koek, M. & Van Strien, A., (2023, 31 augustus). Het nieuwe Nederlands: het vak dat je leert spreken en denken over het klimaat. *Trouw*. Geraadpleegd op 19 februari 2026, van <https://www.trouw.nl/ opinie/het-nieuwe-nederlands-het-vak-dat-je-leert-spreken-en-denken-over-het-klimaat~bd25a40f/>.

Verenigde Naties SDG's. <https://globalgoals.org/>. De Nederlandse versie van de zeventien Sustainable Development Goals van de VN: <https://www.sdg nederland.nl/de-17-sdgs/>.

Bijlagen

Bijlage 1

Vragenlijst online onderzoek

Enquêtevragen online onderzoek Duurzaamheid in de les Nederlands

Ik heb bovenstaande toelichting op de vragenlijst gelezen en begrepen en ben akkoord met het gebruik van mijn gegevens zoals daarin aangegeven.

A. Duurzaamheid in de les Nederlands

1. Hoe vaak besteed je in jouw lessen Nederlands aandacht aan het thema duurzaamheid?
  - ((bijna) altijd / vaak / regelmatig / soms / (bijna) nooit)
2. Indien altijd/vaak/regelmatig/soms):
  - a. Is leren over duurzaamheid één van de lesdoelen van die lessen?
    - (open vraag, toelichting optioneel)
  - b. In welk(e) domein(en) van het vak past(passen) deze les (deze lessen)?
    - (meer antwoorden mogelijk).
    - Leesvaardigheid/argumentatieve vaardigheden – schrijfvaardigheid – spreekvaardigheid – luister- en kijkvaardigheid – taalbeschouwing/spelling/grammatica - fictie/literatuur
3. Indien (bijna) nooit: Heb je plannen voor het geven van zo'n les/zulke lessen?
  - Ja, ik wil zo'n les gaan geven
  - Ja, mijn sectie wil zo'n les in het programma voor het vak Nederlands opnemen
  - Ja, de school wil zo'n les/zulke lessen in het programma voor het vak Nederlands (laten) opnemen
  - Nee, (nog) geen plannen
  - Anders, nl.
  - (ruimte voor toelichting)

B. De duurzame les Nederlands

De volgende vragen gaan over een les, deel van een les of lessenreeks waarin het thema duurzaamheid aan de orde kwam. Heb je verschillende lessen rond dit thema gegeven, neem dan voor de beantwoording van de vragen de les of lessenreeks in gedachten waarin het thema volgens jou de belangrijkste plaats innam.

4. Was dit één les of was het een (onderdeel van) een lessenreeks?

- o (Eén les/lessenreeks/onderdeel van een lessenreeks)
5. Heb je voor deze les/lessenreeks samengewerkt met collega's van andere vakken in een vakoverstijgend project/vakoverstijgende lessenreeks?
    - o Ja, nl. met
    - o Nee
  6. Wat waren de lesdoelen van deze les/lessenreeks?
    - o (Open vraag)
  7. In welke jaarlaag en welk schooltype heb je de les gegeven?
    - o (categorieën mbo 1-4, vmbo b/k/g/t, havo, vwo)
    - o (jaar)
  8. Geef een beschrijving van de les, bijvoorbeeld: wat was het onderwerp van de hele les, om welk domein van het vak ging het (mondelinge taalvaardigheid, schriftelijke taalvaardigheid, kijk-, lees-, luistervaardigheid, fictie/literatuur, spelling, grammatica, argumentatieleer), hoe lang duurde de les, hoe kwam het thema duurzaamheid erin terug?
  9. Welke lesactiviteiten heb je ingezet?
    - o uitleg, instructie, opdrachten, werkvormen, evaluatie
    - o Anders
    - o (toelichting optioneel)
  10. Welk(e) aspect(en) van duurzaamheid komt (kwam) in deze les aan de orde? Koppel het aspect aan [één of meer SDG's](#) (..... (SDG's-kaart toevoegen, liefst aanklikbaar)
    - o 17 SDG's
    - o Anders
  11. Kun je de les koppelen aan de [duurzaamheidscompetenties van het European GreenComp](#)?
    - o (4 competentiegebieden en 12 competenties toevoegen)
    - o Nee, ik kan deze les aan geen van de competenties koppelen
  12. Wat zijn je ervaringen met deze les? Heb je bijvoorbeeld enthousiasme en/of betrokkenheid bij je leerlingen gezien? Kun je daar voorbeelden van geven?
    - o (open vraag)

C. School en sectie

(Indien je op meer scholen/locaties lesgeeft, beantwoord deze vraag dan voor de school waar je de *meeste lessen Nederlands* geeft)

13. Aan welk schooltype geef je les? (meer dan één antwoord mogelijk) (mbo niveau 1, 2, 3, 4 -- vmbo b/k onderbouw -- vmbo b/k bovenbouw -- vmbo gl en/of tl

onderbouw – vmbo gl en/of tl bovenbouw – havo onderbouw – havo bovenbouw –
vwo onderbouw – vwo bovenbouw)

14. Hoeveel belang hecht de sectie Nederlands op de school waar je de meeste lessen geeft aan duurzaamheidseducatie?
- (schaal 1-10)
  - weet ik niet
  - (Toelichting optioneel)
15. In hoeverre wordt het belang van duurzaamheidseducatie op de school waar je de meeste lessen Nederlands geeft, uitgedragen? Geef een cijfer van 1-10
- (schaal 1-10)
  - weet ik niet
  - (Toelichting (optioneel))
16. Waar is de school/locatie gevestigd waar je (de meeste lessen) Nederlands geeft? (Gemeente/stad)

D. Persoonsgegevens

17. Wat is je leeftijd? (...)
18. Geslacht: (m/v/anders)
19. Welke bevoegdheid heb je voor het vak Nederlands?
(tweedegraads/eerstegraads/onbevoegd en in opleiding/onbevoegd, niet in opleiding)
20. Heb je ook voor andere vakken een bevoegdheid? (Nee/ja, nl. ....)
21. Wat is je aanstellingsomvang voor het vak Nederlands? (..... fte)
22. Hoeveel jaar geef je Nederlands? (.... jaar) (zelfstandig / als stage)

E. Verdere medewerking

Zou je met een interview op een zelfgekozen locatie of online (ca. 45-60 minuten) mee willen werken aan het onderzoek?

Ja, ik wil meewerken aan een interview voor vervolgonderzoek

- Online via Teams
- Liever op locatie. Gewenste locatie:

(We nemen contact met je op voor een afspraak).

Ik stel daarvoor graag lesmateriaal ter beschikking

Nee, ik werk niet mee aan vervolgonderzoek

Wil je op de hoogte gehouden worden van de uitkomsten van dit onderzoek?

Ja, houd mij op de hoogte van de uitkomsten van dit onderzoek

Nee

Vul hieronder je naam en e-mailadres in als je beide of één van beide vragen met ja hebt beantwoord

Naam:

e-mail:

(indien van toepassing):

interview online

interview op locatie

Bedankt voor het invullen van deze vragenlijst!

Bijlage 2

Interviewvragen

Vragenlijst interview duurzaamheid in de les Nederlands

We onderzoeken de praktijk van lessen met een component duurzaamheidseducatie bij het vak Nederlands aan de hand van de onderstaande set criteria. De criteria zijn ontleend aan de doelstelling van het onderzoek en de onderzoeksvragen.

Achtergronden en context (deels in enquête en nader bevraagd in interview)

1. Persoonlijke drijfveren

- a. Je hebt al aangegeven in welke mate duurzaamheid een rol in jouw leven speelt. Waarin uit zich dat bijvoorbeeld?
- b. Waar ligt de bron van jouw betrokkenheid bij het onderwerp duurzaamheid
- c. Wat versta je vooral onder duurzaamheid? (open vraag, eventueel keuze uit 17 SDG's om affiniteit te plaatsen)

2. Professionele context

- a. Je hebt al aangegeven in welke mate duurzaamheid een rol op school speelt.
  - i. Hoe wordt dat zichtbaar? (bv. acties, projecten, scholing en overleg, aandacht bij de vakken)
  - ii. Vind je dat er voldoende aandacht aan duurzaamheid wordt besteed op jouw school?
  - iii. Is dit voor jou een belangrijk gegeven? Bepaalt het bijvoorbeeld jouw loyaliteit aan je werkgever?
- b. Je hebt al aangegeven in welke mate duurzaamheid een rol in jouw sectie speelt.
  - i. Hoe wordt dat zichtbaar? (bv. komt aan de orde in overleg, afspraken over lessen en gastlessen/projecten)
  - ii. Vind je dat er voldoende aandacht aan duurzaamheid wordt besteed in jouw sectie?
  - iii. Is dit voor jou een belangrijk gegeven? Bepaalt het bijvoorbeeld jouw loyaliteit aan je werkgever?
- c. Je hebt al aangegeven in welke mate duurzaamheid een rol in jouw lessen Nederlands speelt.
  - i. Hoe wordt dat zichtbaar? Kun je bijvoorbeeld nog andere lessen als voorbeeld geven?
  - ii. Ben je hiermee een voorloper, of volg je afspraken op school/in de sectie?
    1. Indien voorloper: lukt het om collega's mee te krijgen?

- iii. Vind je dat je voldoende aandacht aan duurzaamheid besteedt in jouw lessen?
- iv.

Lessen en lesmaterialen (bevragen in interview + analyse door JW)

- 3. Kenmerken van de les(senreeks) - schooltype, jaarlaag (voor zover dit nog niet uit de online vragenlijst is gebleken)
  - a. Is je les een unieke les of een lessenreeks? - *Welke overwegingen liggen hieraan ten grondslag?*
  - b. Je hebt al aangegeven dat le je les wel/geen onderdeel van een vakoverstijgend project of vakoverstijgende lessenreeks is?
    - i. Zo ja, van welke vakken?
    - ii. - *Welke overwegingen liggen hieraan ten grondslag?*
  - c. Je hebt al aangegeven voor welk schooltype de les is
    - i. - *Welke overwegingen liggen hieraan ten grondslag?*
  - d. Je hebt al aangegeven voor welke jaarla(a)g(en) de les is
    - i. - *Welke overwegingen liggen hieraan ten grondslag?*
  - e. Je hebt al aangegeven in welk(e) domein(en) van het vak Nederlands je les past
    - i. - *Welke overwegingen liggen hieraan ten grondslag?*
- 4. Onderwerp, lesdoelen (online vragenlijst, analyse materiaal) (voor zover dit nog niet uit de online vragenlijst is gebleken)
- 5. Duurzaamheid (enquête, interview, analyse materiaal)
  - a. Je hebt aangegeven dat je de les/lessenreeks kunt koppelen aan de volgende SDG's.
    - i. Worden de aspecten van duurzaamheid die in je les/lessenreeks aan de orde komen expliciet vermeld?
  - b. Je hebt aangegeven dat je de les/lessenreeks kunt koppelen aan de volgende competentie(s) van het European GreenComp
    - i. Wordt dit expliciet vermeld? (keuze uit de vier categorieën en de twaalf criteria)
  - c. Wordt in je les/lessenreeks vooral gewerkt aan kennis, vooral aan vaardigheden of vooral aan attitude over duurzaamheid?
  - d. Wordt het aspect 'duurzaamheid' zelf uitgelegd in je les/lessenreeks?
  - e. Uit welke informatiebron(nen) is de uitleg afkomstig?
- 6. Werkvormen en opdrachten

- a. Welke werkvormen en opdrachttypen gebruikte je in je les/lessenreeks?
(Je hebt de volgende al vermeld:
- 7. Mogelijkheden voor aanpassing en verdere verdieping
  - a. Is er informatie beschikbaar voor leerlingen om zich verder in het onderwerp te verdiepen?
- 8. Eigen ontwerp, aangepast ontwerp of bestaand ontwerp
  - a. Is je les (lesactiviteiten, uitleg, opdrachten en lesmateriaal) geheel of gedeeltelijk je eigen ontwerp?
    - i. Nee, de les is geheel ontleend aan een methode
    - ii. Nee, de les is geheel of gedeeltelijk ontleend aan een andere bron dan een methode, nl.: (bv. overgenomen uit/van.... en enkele opdrachten aangepast, nl. ...)
    - iii. Nee, de les is ontworpen door anderen in mijn eigen sectie/op mijn eigen school
    - iv. Ja, de les is ontworpen door mijzelf en anderen, nl.:
    - v. Ja, de les is geheel door mijzelf ontworpen
  - b. Vraag over het lesmateriaal. Als dit geheel of gedeeltelijk ontleend is aan anderen/andere bronnen, vermeld deze en geef aan welke delen zelf ontworpen zijn.
    - i. Is het lesmateriaal zelf ontworpen?
    - ii. Zo nee (geheel of gedeeltelijk ontleend): aan welke bron(nen) is het lesmateriaal ontleend?
    - iii. Welke delen zijn zelf ontworpen, welke delen zijn overgenomen?

Leerlingenrespons (voor interview)

- 9. Leerlingen
  - a. Hoe groot is de betrokkenheid van leerlingen op jouw school bij het thema duurzaamheid over het algemeen? Schaal van één tot tien?
  - b. Welk aspect van duurzaamheid heeft de meeste aandacht van jouw leerlingen?
  - c. In hoeverre heeft jouw les/lessenreeks naar jouw idee bijgedragen aan het vergroten van
    - i. Kennis over duurzaamheid
    - ii. Vaardigheden rondom duurzaamheid
    - iii. Attitude rondom duurzaamheid

Visie (voor interview)

10. Visie op duurzaamheid en wensen/mogelijkheden/kansen

- a. Welk domein van het vak Nederlands acht je het meest kansrijk als je denkt aan duurzaamheidseducatie? (koppelen aan kerndoelen oud/nieuw, eindtermen oud/nieuw, afhankelijk van
  - i. Op het vmbo
  - ii. Op de havo
  - iii. Op het vwo
- b. Welke mogelijkheden voor duurzaamheidseducatie in het vak Nederlands zie je?
- c. Denk je ook aan vakoverstijgende projecten? Met welke vakken?
- d. Welke factoren ervaar je als stimulerend, welke als belemmerend?
- e. Waar zou jij behoefte aan hebben? Wat zou je helpen om duurzaamheid in het vak Nederlands te verankeren?
- f. Bieden de kerndoelen/eindtermen (bestaande en conceptdoelen vakvernieuwing) je voldoende houvast voor het inpassen van duurzaamheid in je lessen?
- g. Zou duurzaamheidseducatie een plek moeten krijgen in het curriculum van het vak Nederlands? In welke vorm? En in welke mate van integratie?
- h. Aan welke randvoorwaarden moet voldaan worden voor duurzaamheidseducatie bij het vak Nederlands?

Bijlage 3

Lesdoelen duurzame les Nederlands

Vraag: Wat waren de lesdoelen van deze les/lessenreeks?

NB. De antwoorden van elke respondent voor deze vraag zijn genummerd. De nummers corresponderen met die in de bijlagen 5, 6 en 7.

1. Ik kan de werking leesstrategieën begrijpen; ik kan ze inzetten

--

2. Mening vormen/delen/beargumenteren + met respect naar elkaar luisteren en op elkaar reageren.

--

3. Leren argumenteren in een rijke betekenisvolle context

--

4. Leerlingen leren beargumenteerd een mening vormen aan de hand van bronnen.

--

5. Leerlingen een standpunt laten beargumenteren en daarbij rekening houden met de natuur

--

6. Leren argumenteren, bewust worden van kennis rondom duurzaamheid .

--

7. Beter lezen, kennis van de wereld opdoen. Argumenteren

--

8. argumenteren, diep lezen, kritisch lezen, filmpjes kijken, samenvatten

--

9. Vakoverstijgende les met schrijftoets over fast fashion.

--

10. Kennis van wat framing is, ontwikkeling kritisch denkvermogen en bewustwording van taalgebruik en effecten van framing in gepolariseerde situaties en zoektocht naar eigen bias.

--

11. Nadenken, reflecteren, analyseren

12. Bewustwording, meningsvorming, verdieping, leesvaardigheid, woordenschatuitbreiding etc.

--

13. Argumenteren, betogen, presenteren, schrijven

--

14. Leren debatteren, standpunt innemen, argumenteren, etc.

--

15. Meerdere lesdoelen in een blok. Als opdracht schrijven leerlingen dat blok een betoog waarin ze een standpunt over het klimaat of duurzaamheid innemen.

--

16. Toepassen van leesstrategieën

--

17. Begrijpend lezen oefenen

--

18. Het was een lessenserie van vier met de volgende doelen:

1. Je leert het werk De Fabriekskinderen (Cremer, 1863) in samenwerking met klasgenoten te analyseren en interpreteren a.d.h.v. de hamvragenmethode (tekst in context)

2. Je maakt met je groepje een presentatie over wat je hebt ontdekt en houdt die presentatie voor de klas (over welke hamvraag je hebt beantwoord) óf je stelt de hamvraag aan de klas. (analyse/interpretatie)

2. Je leert dat De Fabriekskinderen het belangrijkste pamflet tegen kinderarbeid uit de 19e eeuw is. (historiseren/genrekennis)

3. Je leert wat een pamflet is en welk doel een pamflet heeft. (genrekennis)

4. Je maakt een stelling over een probleem dat jou bezighoudt. Dat doe je aan de hand van een bron/item, zoals bijvoorbeeld een kunstvoorwerp. (Denk aan kinderarbeid, milieu, klimaat, duurzaamheid. (bronnen zoeken/actualiseren)

5. Je poneert je stelling (weer in groepjes van 5) en discussieert erover en probeert informatie in te winnen die je kunt gebruiken in een zelfgeschreven pamflet.

6. Je leert een pamflet schrijven over een onderwerp dat je raakt en gaat over kinderarbeid/klimaat/milieu/duurzaamheid. (schrijfvaardigheid/creatieve verwerkingsopdracht)

--

19. Leerdoelen:

-Leerlingen kunnen een krantenartikel imiteren; ze herkennen bijvoorbeeld een column of een interview en kunnen een soortgelijke vorm reproduceren.

-Leerlingen kunnen rekening houden met het publiek van het gekozen medium.

-Leerlingen kunnen tenminste één casus uit de problematiek tussen mens-dier-natuur en industrie in het Amsterdamse Havenbedrijf in een creatief schrijfproduct omzetten.

-Leerlingen kunnen focaliseren vanuit een ander; een dier, een ander mens of een object uit de haven.

-Leerlingen kunnen argumenten bedenken voor of tegen het voortbestaan van de industrie in het Westelijk havengebied van Amsterdam.

-Leerlingen leren hoe een rechtszaak werkt

-Leerlingen ervaren wat er gebeurt als de natuur rechten krijgt

--

20. Zie boven

--

21. Betoog: overtuigen

Tekst: analyseren tekst mbt argumentatie

--

22. verhaal lezen en erover praten. nadenken en zelf schrijven over het onderwerp klimaatverandering en wat kan jij doen.

Bijlage 4

Lesonderwerpen duurzame les Nederlands

Vraag:

Geef een beschrijving van de les, bijvoorbeeld: wat was het onderwerp van de hele les, om welk domein van het vak ging het (mondelijke taalvaardigheid, schriftelijke taalvaardigheid, kijk-, lees-, luistervaardigheid, fictie/literatuur, spelling, grammatica, argumentatieleer), hoe lang duurde de les, hoe kwam het thema duurzaamheid erin terug?

NB. De antwoorden van elke respondent voor deze vraag zijn genummerd. De nummers corresponderen met die in de bijlagen 4, 6 en 7.

1. De les ging over voertuigen op waterstof.

- De oefeningen waren gemaakt op basis van teksten uit de leerboeken van de studenten en gingen specifiek over auto's op waterstof

--

2. Bespreking van een tekst over de verkrachtingszaak in Leuven.

- We hebben het gehad over (gender)gelijkheid, over consent vragen/geven en over het vonnis, het wel/niet bestraffen van iemand die op een andere plek op de sociale ladder staat en in hoeverre het rechtvaardig is iemand te exposen Ik had geen specifieke opdrachten. We hebben het artikel gelezen, eerst in duo's besproken en er vervolgens klassikaal met elkaar over gesproken.

--

3. Beleidsadvies duurzame school

- Schrijf een adviestapport aan de directie hoe onze school een duurzame school kan worden. Maak gebruik van bronnen over duurzame scholen. Geef een advies dat haalbaar en betaalbaar is op korte en langere termijn. Iedere groep presenteert het plan aan de klas. Per klas wordt de beste gekozen door de leerlingen deze vier groepjes geven een presentatie aan de directie

--

4. Fastfashion

- Aan de hand van verschillende teksten over fast fashion schreven leerlingen een synthesesetext.

--

5. Discussie: ben jij voor of tegen paasvuren

- De paasvuren zijn momenteel in opspraak vanwege de natuur; droogte, bosbranden, fijnstof. De leerlingen hebben een artikel gelezen en hebben zich opgedeeld in voor en tegen. Beide kanten hebben argumenten bedacht en opgezocht om hun standpunt te verdedigen. In de discussie hebben we het hierover met de hele klas gehad.

--

6. Het betrof een les argumentatievaardigheden waarbij we stellingen gaven rondom het thema duurzaamheid.

--

7. Fast fashion

- Lezen debatteren documenteren

--

8. plot 26/ blink. interactieve les waarin leerlingen infiltreren in een radicale dierenrechtenorganisatie

- dierenwelzijn, de bio-industrie

--

9. Fast fashion

--

10. Taal, framing en polarisatie

- Teksten gingen over gepolariseerde situaties, o.a. duurzaamheid binnen klimaat, maar het ging vooral om het ontwikkelen van een kritische blik op taalgebruik in gepolariseerde situaties buiten de klas en in de toekomst.

--

11. Fastfashion

- Gerelateerd aan shoppen en mode in combinatie met poezie

--

12. Het komt heel regelmatig aan bod. Ik lees voor, we lezen klassikaal Quotum, we debatteren over stellingen n.a.v. de plannen van Trump, we lezen verhalen uit de nieuwe bundel over het einde van de wereld, en tussendoor kijken we filmpjes van Wakker Dier, leg ik het nut en plezier uit van het dragen van tweedehands kleding, verdiepen we ons in textielindustrie en praten we over de beweegredenen van demonstranten op de A12, vraag ik papier zinvol te gebruiken en na gebruik gescheiden in te zamelen etc. Het is geen losse les, het is mijn manier van zijn. En dus zit dat in al mijn lessen, maar niet in een lessenserie.

- Zie vorige vraag

--

13. De wolf in Nederland: is er nog plek in ons land?

- Ik heb de leerlingen enkele artikelen aangereikt over de wolf in Nederland (NRC, NOS, Groene Amsterdammer). De leerlingen gingen op zoek naar argumenten voor en tegen de stellingen over de wolf.

--

14. Debat over (o.a.) duurzaamheid

- Heb leerlingen over een aantal stellingen die over duurzaamheid gingen een debat laten voeren.

--

15. Boekbespreking Quotum, maar ook een themabundel over klimaat en duurzaamheid waarin meerdere zakelijke teksten staan.

- De leerlingen lezen teksten en beantwoorden vragen in het themabundel. De leerlingen mogen boeken lezen die over het klimaat gaan (informatieve en fictie). De leerlingen schrijven een betoog.

--

16. Fast fashion en recycling

- Het kwam helaas minimaal aan bod, omdat alleen een specifieke tekst in de lesmethode duurzaamheid behandelde.

--

17. Jong Nederlander en plastic soep in de zee

- Er waren vragen bij de tekst

--

Meerdere onderwerpen.

--

18. Lessenserie over De Fabriekskinderen (Cremer, 1963) - lezen/bespreken/historiseren/actualiseren/discussiëren/schrijfpodricht

- De leerlingen hebben het boekje J.J Cremer en de Leidse fabriekskinderen gelezen met een inleiding van Cor Smit en de hertaling van Korrie Korevaart. Ik heb het thema duurzaamheid er een niet concreet ingestopt, althans niet op een directe manier. De leerlingen moesten zich na het lezen en bespreken van De Fabriekskinderen buigen over een onderwerp waar zij zichzelf druk over maken. Daarin heb ik gestuurd: het mag over kinderarbeid gaan, of over milieu, klimaat of duurzaamheid. Ze kwamen zelf met actuele onderwerpen waar zij zich zorgen over maken (Vervuiling Tata Steel, Luchthaven Schiphol die gehalveerd zou moeten worden, kinderarbeid, waar koop je je kleding en weet je waar en door wie dat gemaakt is etc. etc.

--

19. Het gaat over mijn lessen Nederlands binnen het project 'Rechten voor de natuur'. Spreken en schrijven vanuit de Ander, een object, dier of ander mens stond centraal. Het innemen van een ander perspectief past bij literaire vaardigheden, en spreek-
luister- lees-, schrijf- argumentatieve en denkvaardigheden.

- Zie leerdoelen en lesplan dat ik naar JW van der Weij heb gemaaild. Duurzaamheid werd niet expliciet genoemd, omdat het tegenstand kan oproepen. Duurzaamheid is namelijk meestal voor jongeren iets niet leuk: je moet tweedehands kleding dragen, gezond en plantaardig eten, afval scheiden, je mag niet vliegen enz. Een rechtszaak naspelen waarin de dieren en de natuur een stem krijgen is echter een spel, het is leuk. En de problematiek van de luchtvervuiling in de haven vinden ze ook interessant, want het gaat over 'grote mensentema's' - echte problemen waar volwassenen tegen strijden. Ik nam de leerlingen serieus in hun opvattingen hierover, maar liet ze ook spelen met de verschillende perspectieven.

--

20. Informatie verzamelen uit filmpjes die gaan over klimaatverandering en duurzaamheid.

- In de lessenserie verzamelen leerlingen informatie over het thema Klimaat en duurzaamheid. Leerlingen kijken filmpjes van kinderen die actief bezig zijn met duurzaamheid en zich zorgen maken over het klimaat. Daarnaast moeten ze een adviesbrief schrijven over hoe anderen een bijdrage kunnen leveren om duurzaamheid met een mening en argumenten.

--

21. Betoog over fast fashion, tekst over verantwoord reizen,

- Betoog: leerlingen betoogden over einde fast fashion; daarna volgde er een gesprek met de klas.
Tekst: we kwamen te spreken over duurzaam reizen, hypocrisie etc

--

22. lezen van een verhaal uit de bundel 'Hoopvolle verhalen'

- We lezen het verhaal 'Je mag ook niks meer' van Marc ter Horst. Leerlingen zoeken naar een non-fictie tekst over de thema's en lezen die. Ze vergelijken de tekst met het verhaal en gaan erover in gesprek met elkaar. Vervolgens gaan ze zelf een fictieverhaal schrijven vanuit hun eigen perspectief of vanuit het perspectief van een ander personage uit Marcs verhaal. (keuzemogelijkheid bieden.)

Bijlage 5

Lesactiviteiten duurzame les Nederlands

Welke lesactiviteiten heb je ingezet? (uitleg, instructie, opdrachten, werkvormen, evaluatie, anders)

NB. De antwoorden van elke respondent voor deze vraag zijn genummerd. De nummers corresponderen met die in de bijlagen 4, 5 en 7.

1. Ik heb reciprocal teaching ingezet en de studenten gevraagd om de tekst te lezen en volgens de methode te analyseren

--

2. Voorkennis checken: wat weten we over de zaak. Artikel lezen. In duo's bespreken. Klassikaal bespreken.

--

3. Tekststructuren, schrijfdoelen, informatievergaren, kritisch lezen en selecteren, synthetiseren in vraag en aanbod. Leesbare teksten schrijven. Presenteren.

--

4. Doorlopende lessenserie met verschillende activiteiten

--

5. lezen, onderzoeken, verwerken, beargumenteren en debatteren

--

8. Plot 26 heeft voor het tweede leerjaar vmbo t/m vwo eenzelfde interactieve lessenserie (+-7) gedifferentieerd naar niveau waar meerdere werkvormen en activiteiten aan bod komen. Wellicht is het handig om direct bij BLINK navraag te doen mbt het onderzoek.

--

10. Teksten lezen, vergelijken en kritisch beschouwen en hierop reflecteren, discussie en dialoog hierover, Formuleervaardigheden.

--

11. Lezen, analyseren, groepsgesprek.

--

13. Werken in tweetallen aan kritisch lezen: zoeken naar argumenten en deze in een argumentatieschema zetten en daarna in tweetallen een kort betoog schrijven hierover en pitchen.

--

14. ballondebat, samenwerkend leren door in groepsverband een plan te maken en te overleggen

--

15. Dat verschilt per les.

--

16. Zelfstandig werken

--

17. Nvt

--

18. hamvragenmethode (groepjes van vijf) -plenair presenteren (hele klas) - discussiëren over zelfgemaakte stellingen (groepjes van vijf) -bronnen zoeken -pamflet schrijven

--

19. Krantenartikel imiteren, creatief schrijven Rechtszaak naspelen (schrijfvaardigheid)

--

20. We hebben gebruik gemaakt van o.a. dialogisch schrijven, wat gebaseerd is op een lessenserie voor de BS

--

21. Betoog/gesprek achteraf: debat Tekst: klassengesprek

--

22. lezen, spreken, onderzoek doen en zelf schrijven.

Bijlage 6

Ervaringen (met leerlingreacties) met duurzame les Nederlands

Vraag: Wat zijn je ervaringen met deze les? Heb je bijvoorbeeld enthousiasme en/of betrokkenheid bij je leerlingen gezien? Kun je daar voorbeelden van geven?

NB. De antwoorden van elke respondent voor deze vraag zijn genummerd. De nummers corresponderen met die in de bijlagen 4, 5 en 7.

De studenten waren zeker meer geïnteresseerd dan normaal met de online methode. Dit onderwerp had te maken met hun wereld.

--

Geweldig!

--

Leerlingen herkennen veel en er ontstond discussie.

--

De leerlingen waren het erg eens over het feit dat de natuur beschermd moet worden. Ze waren erg betrokken en actief. Ik vond het onderwerp voor herhaling vatbaar, maar dan zou ik de werkvorm wat beter moeten vormgeven en verduidelijken. De leerlingen wisten soms niet meer wat er van ze verwacht werd, dus ik had meer op het bord moeten zetten.

--

Het wakkerde interessante discussies aan en wierp vragen op zoals; Dienen dieren alleen ter consumptie voor mensen. Wat zijn effectieve middelen om protest/bezwaar te maken?

--

Meer betrokkenheid dan bij reguliere leesvaardigheid en een bewustere blik op taal.

--

Ja leerlingen hebben allemaal shop ervaring of soms bijbaantjes bij een grote kledingwinkel

--

Enthousiasme, maar ze vonden het ook wel moeilijk

--

Ja ik zou hem specifieker en actueler maken. Debatteren is altijd lastig, zeker in havo 3 omdat de motivatie laag is, ongeacht het onderwerp. Heb wel meer materialen in huis om een keer een les te geven die écht gericht is op duurzaamheid, maar i.v.m. (tijds)druk op het werk is dat nauwelijks uit te voeren.

--

Leerlingen voelen zich betrokken bij het onderwerp en ik ben comfortabel.

--

Ja, de leerlingen waren erg betrokken bij het onderwerp.

--

Ik zou meer aandacht aan het onderwerp besteden volgende keer. Volgens mij heb ik soort voedselketen laten zien. Ik voelde mij er wel bij betrokken, de leerlingen ook wel.

--

De leerlingen vonden De Fabriekskinderen een zeer toegankelijk verhaal waarin ze zich helemaal konden inleven en wat eigenlijk zo actueel is als wat. 13-jarigen die bij Albert Heijn de vakken vullen (dat mag alleen in het weekend) zijn er volop. Ik vond het met name een succes dat leerlingen zelf met onderwerpen kwamen, waardoor ze enthousiast waren om er stellingen over te maken, te discussiëren en uiteindelijk een pamflet te schrijven.

--

Het is een vorm van literairhistorisch redeneren die ik heb ingezet. Ik zou de volgende keer ook kunnen actualiseren a.d.h.v. van literaire of zakelijke teksten die ik uitkiezen en ze daar een pamflet over laten schrijven. Ik zeg zou kunnen omdat ik dat nog niet zo goed weet. Een enkelen had niet zo'n goed verhaal en dat lag denk ik wel aan dat die leerlingen het moeilijk vonden om een bron te vinden. Daar moet ik ze de volgende keer bij helpen.

--

In de rechtszaak kon ik merken dat de doelen met vlag en wimpel behaald waren: leerlingen verdedigden met vuur hun partij, en focaliseerden effectief vanuit een ander. De één vergat af en toe zijn of haar rol, de ander leefde zich totaal in in bijvoorbeeld een mus. Alle leerlingen waren betrokken en enthousiast. Uit de geschreven artikelen van

leerlingen blijkt dat leerlingen verschillende invalshoeken kozen, en dus een breed spectrum aan kennis hadden opgepikt in de haven. Sommigen focaliseren zeer creatief vanuit een dier of een fabriekseigenaar. De koppeling van soort krant, publiek en soort artikel kan explicieter, dat is een leerpunt voor volgend jaar.

--

Enorm veel betrokkenheid en enthousiasme! De Fabriekskinderen is een zeer toegankelijk werk voor leerlingen met een onderwerp dat tegelijkertijd dichtbij en ver weg ligt. Veel leerlingen begonnen al meteen over het kopen van kleding bij H&M of het vakken vullen door 13-jarigen bij AH. Ik vond het erg leuk om het zo aan te pakken. Ik merkte wel dat niet iedereen met goede bronnen kwam. Een volgende keer zou ik de bronnen beoordelen voordat leerlingen ermee aan de slag gaan, hoewel dat ten koste van de autonomie gaat. Maar als een leerling er eigenlijk niks mee kan, lijkt het mij beter om een beetje te sturen. Daar help ik alleen maar mee. Ik heb hier het kruispuntenmodel ingezet van Bax en Mantingh. Ik zou er ook voor kunnen kiezen om zelf een set van zakelijke en/of literaire teksten aan te koppelen, waarmee ik actualiseer. Maar: cool om te zien waar leerlingen zelf mee komen!

--

Met deze lessen positief. Leerlingen gaan moeten nadenken over hun bijdrage aan duurzaamheid. Ze raken gemotiveerd.

--

Leerlingen zijn geïnteresseerd en nieuwsgierig.

--

Leerlingen ontdekten andere (negatieve) kanten van fast fashion.

--

Leerlingen waren zowel bij het betoog/debat als bij klassengesprek betrokken.

--

Ik zou het niet anders doen, want ik handel naar het moment. Ik zou wel meer bewust dit onderwerp kunnen aandragen; daar heb nooit echt diep bij stilgestaan.

--

Leerlingen vonden het een grappig verhaal. Ze gingen zoeken of je echt met een linze een band kunt laten leeglopen. Het zoeken van teksten verliep wisselend. Leerlingen vinden het moeilijk om zelf goede zoektermen te gebruiken. Volgende keer eventueel zelf diverse bronnen aanbieden en daaruit laten kiezen.

Het zelf schrijven ging goed, Ze moesten verplicht 15 minuten stil zijn en alleen maar schrijven. De beginzinnen hielpen leerlingen op gang te komen.

Bijlage 7

Profiel van een duurzame docent Nederlands

Constanten en variabelen

De resultaten van dit onderzoek bieden houvast voor docenten Nederlands die duurzaamheid meer willen integreren in hun lessen. Hieronder zet ik constanten en variabelen die zichtbaar zijn geworden in de vorm van een profiel van een 'duurzame docent Nederlands' op een rijtje.

Constanten

Als privépersoon interesseer je je voor duurzaamheid en probeer je duurzaamheid een plaats te geven in het dagelijks leven. Als docent Nederlands wil je leren voor duurzaamheid een onderdeel van je lessen maken. Duurzaamheid gaat voor jou om het bewustzijn van de waarde van alles om je heen, in kleine en grote kring. Je grijpt mogelijkheden aan als die zich voordoen, bijvoorbeeld als je sectie op zoek is naar onderwerpen voor het jaarprogramma of voor een projectweek. Je bent daarmee vaak een voortrekker. Veel scholen vinden duurzaamheid belangrijk, maar in de praktijk is dat niet altijd zichtbaar. Zoek steun bij één of meer collega's die ook belangstelling voor het thema hebben, binnen of buiten je sectie. Bespreek met je leerlingen wat hen bezighoudt als ze nadenken over de toekomst. Je leerlingen lijken misschien niet altijd erg betrokken bij het onderwerp, maar als je erin slaagt het onderwerp zo te kiezen dat het raakt aan hun dagelijks leven en aan wat ze kennen, is hun belangstelling snel gewekt.

Duurzaamheid kan op elk schooltype, in elke jaarlaag en elk domein van het vak Nederlands een plaats krijgen. Er zijn een paar vaste elementen herkenbaar in lessen Nederlands over duurzaamheid. Je laat je leerlingen zelf bronnen opzoeken, of biedt een selectie van bronnen aan en besteedt aandacht aan de analyse van de argumentatie in de teksten. Je zet spreken en luisteren in je les in als duurzaamheid twistpunten oplevert en gebruikt mondelinge werkvormen om een schriftelijke opdracht of een (mondelinge) presentatie voor te bereiden waarin de les of lessenreeks uitmondt.

Een les geven waarin duurzaamheid een rol speelt, hoeft geen extra werk op te leveren: een tekst over duurzaamheid is net zo makkelijk gevonden als een tekst over een ander onderwerp. Voor een debat of discussie leent een kwestie rond duurzaamheid zich bij uitstek. Voor een creatieve schrijfofdracht kun je leerlingen keuze uit verschillende onderwerpen bieden, waarvan duurzaamheid er één is. Door integratie van vaardigheden en kennis kun je hierbij zelfs de efficiëntie van je les Nederlands nog verhogen. Als je op zoek bent naar teksten, kun je kiezen voor een actuele, rijke tekst over duurzaamheid, of neem je een literaire tekst waarin duurzaamheid in ecologisch of

maatschappelijk opzicht een thema is. Als je een les leesvaardigheid geeft, kun je ervoor kiezen om ook te werken aan het uitbreiden van woordenschat van leerlingen rond het thema duurzaamheid en aan kennis van de argumentatieleer en de praktijk van argumentatieve vaardigheden. In vakoverstijgend verband kunnen ook kennis over bijvoorbeeld natuurkundige verschijnselen en vaardigheden als ecologisch redeneren in de les worden ingebracht.

Variabelen

Een les Nederlands rond duurzaamheid kan op elk moment in je programma worden ingepast: elk lesdoel laat een vorm van duurzaamheidseducatie in het vak Nederlands toe. Docenten Nederlands die al ervaring hebben opgedaan noemen allerlei verschillende lesonderwerpen, lesactiviteiten en kennis- of vaardigheidsdoelen. Er zijn enorm veel verschillende maatschappelijke onderwerpen die raken aan het thema duurzaamheid. Je hoeft het woord duurzaamheid niet altijd te gebruiken, maar het kan wel helpen om leerlingen attent te maken op de duurzaamheidscompetenties waar zij aan werken en de duurzame ontwikkelingsdoelen waar de onderwerpen in de les aan raken. Het is ook de vraag of duurzaamheidseducatie verankerd zou moeten worden in kerndoelen, eindtermen of in het curriculum van het vak, maar het zou (volgens de respondenten) wel structureler aan bod moeten komen om het minder vrijblijvend en afhankelijk van individueel initiatief te maken. Doel 20B van het leergebied burgerschap biedt intussen enig soelaas voor de gevoelde leemte.

Bijlage 8

Beredeneerde literatuurverkenning naar duurzaamheid in het schoolvak Nederlands.

1. Het *brede kader voor denken en leren over duurzaamheid* wordt gevormd door de 17 Sustainable Development Goals voor 2030 van de Verenigde Naties. Elk doel is te begrijpen als een invulling van 'betekenis' van het begrip duurzaamheid.

<https://www.sdgnederland.nl/>

Een *leidend document in de ontwikkeling van het leren voor duurzame ontwikkeling* is ESD2030, oftewel de *roadmap* voor *Education for Sustainable Development* op weg naar 2030. Het document van de UNESCO is bedoeld om een educatieve transitie te bewerkstelligen om de 17 SDG's te realiseren. De vijf prioriteiten die genoemd worden zijn achtereenvolgens: het bevorderen van beleidsontwikkeling, de transitie van leeromgeving, het ondersteunen van de ontwikkeling van docenten, het mobiliseren en bevorderen van actie door jongeren zelf en het versnellen van actie op lokaal niveau.

UNESCO. (2020). *Education for sustainable development. A roadmap*.
<https://www.unesco.org/en/sustainable-development/education/toolbox>

2. Een *goed uitgangspunt* voor het opstellen van *doelen voor duurzaamheidsontwikkeling* bij het vak Nederlands is het Europees competentiekader voor duurzaamheid, *GreenComp*. Dit competentiekader is in de eerste plaats gericht op *ecologische duurzaamheid*.

Bianchi, G., Pisiotis, U., Cabrera Giraldez, M. GreenComp — Het Europees competentiekader voor duurzaamheid. Bacigalupo, M., Punie, Y. (redacteuren), EUR 30955 NL, Bureau voor publicaties van de Europese Unie, Luxemburg, 2022; ISBN 978-92-76-532002, doi:10.2760/7670, JRC128040.

3. In internationaal verband wordt er al tientallen jaren onderzoek verricht naar onderwijs voor duurzame ontwikkeling. Als een van de startsignalen voor dergelijk onderzoek zal het rapport *Grenzen aan de groei* (1972) van de Club van Rome hebben gefunctioneerd. Een selectie van titels die voor dit onderzoek van belang kunnen zijn biedt perspectief op mogelijke invalshoeken van leren voor duurzaamheid.
- a. Bishop, P., 2019 “Anticipation: Teaching the Future”. In: Poli R. (red.) Handbook of Anticipation. Springer.
  - b. Daskolia, M., Dimos, A., & Kampylis, P. G. (2012). “Secondary Teachers’ Conceptions of Creative Thinking within the Context of Environmental Education”. International Journal of Environmental and Science Education, 7(2), 269-290.
  - c. Flint, R. W., McCarter, W., & Bonniwell, T., 2000. “Interdisciplinary education in sustainability: links in secondary and higher education: The Northampton Legacy Program”. International Journal of Sustainability in Higher Education
  - d. Glasser, H., 2018. “Toward robust foundations for sustainable well-being societies: Learning to change by changing how we learn”. Sustainability, human well-being, and the future of education, 31-89.
  - e. Jickling, B., & Sterling, S. (red.). (2017). Post-sustainability and environmental education: Remaking education for the future. Springer.
  - f. Kearins, K., & Springett D., 2003. “Educating for sustainability: developing critical skills”. Journal of management education 27(2):188–204.
  - g. Molderez, I., & Ceulemans, K., 2018. “The power of art to foster systems thinking, one of the key competencies of education for sustainable development”. Journal of Cleaner Production, 186, 758-770.
  - h. OESO, 2018. The future of education and skills: Education 2030. Onderwijs-werkdocumenten van de OESO.
  - i. Simsek, 2012. “Transformational learning”. Encyclopaedia of the sciences of learning, 3341-33433.
  - j. Sipos, Y., Battisti, B., & Grimm, K., 2008. “Achieving transformative sustainability learning: engaging head, hands and heart”. International journal of sustainability in higher education.
  - k. Sleurs, W., 2008. “Competencies for ESD teachers. A framework to integrate ESD in the curriculum of teacher training institutes”. CSCT, Comenius, 2.
  - l. Thompson, T., 2021. “Young people’s climate anxiety revealed in landmark survey”. Nature, jaargang 597(7878), blz. 605-605.
  - m. Unesco. Futures literacy. Beschikbaar op <https://en.unesco.org/futuresliteracy/about>

- n. Veugelers, W., 2000. "Different ways of teaching values". Educational review, 52(1), 37-46.
- o. Wals, A. E., & Benavot, A., 2017. "Can we meet the sustainability challenges? The role of education and lifelong learning". European Journal of Education, 52(4), 404-413.

Enkele relevante competentiekaders:

Europese Commissie, 2020. Europese vaardighedenagenda voor duurzaam concurrentievermogen, sociale rechtvaardigheid en veerkracht. Beschikbaar op <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1223&langId=nl>

Sala, A., Punie, Y., Garkov, V. & Cabrera Giraldez, M., 2020. LifeComp: The European Framework for Personal, Social and Learning to Learn Key Competence. Gemeenschappelijk Centrum voor onderzoek, Europese Commissie. Beschikbaar op <https://ec.europa.eu/jrc/en/lifecomp>

4. In een wat ouder Nederlandstalig literatuuronderzoek naar duurzaamheidsdidactiek (in het algemeen), dat is aangevuld met interviews met experts op dit gebied, wordt geconcludeerd dat vaardigheden voor duurzame ontwikkeling in de meeste gevallen niet exclusief zijn voor leren voor duurzame ontwikkeling, maar voor meer leergebieden gelden. Veel experts vinden socialisatie en waardenontwikkeling belangrijk. Het rapport reikt daarnaast ook werkvormen en didactische *tools* aan, terwijl ook kennis over duurzaamheidsvraagstukken op verschillende manieren ter sprake komt. Ook het thema 'ontmoeting' wordt besproken, waarbij het gaat om allerlei vormen van ontmoeting. Met dit alles biedt het rapport [aanknopingspunten voor duurzaamheidseducatie bij het vak Nederlands](#).

Van der Meer, S., & Wals, A. E. J. (2017). *Leren voor Duurzame Ontwikkeling; Een verkenning van een Learnscape. Gebaseerd op interviews met uiteenlopende experts op het gebied van leren voor duurzame ontwikkeling*. Wageningen University & Research. <https://doi.org/10.18174/406796>

Van recenter datum en breder van opzet is een onderzoek van de Coöperatie Leren voor Morgen, uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van LNV, naar de stand van zaken van het leren voor duurzame ontwikkeling in het primair en voortgezet onderwijs. Het onderzoek bouwt voort op eerder onderzoek uit 2015. In het onderzoek wordt die stand van zaken in kaart gebracht met behulp van de

Whole School Approach en een schaalverdeling die de mate van integratie van duurzaamheidseducatie in het onderwijs inzichtelijk maakt. De schaalverdeling is gebaseerd op het [Audit Instrument for Sustainability in Higher Education \(AISHE\)](#). De drie hoofdconclusies van het onderzoek zijn dat 1. er weinig groei is in de verankering van duurzame ontwikkeling in het onderwijs; 2. er een grote behoefte is bij scholen en docenten aan ondersteuning in de vorm van lesmaterialen en scholing; en 3. het ontbreekt aan regie vanuit het Ministerie van OCW, waardoor scholen worstelen met maatschappelijke vraagstukken. (b.)

Daarnaast voerden onderzoeksbureau Oberon en SME (Stichting management Eco-schools) in opdracht van een interdepartementale werkgroep van 2022 tot 2024 onderzoek uit naar duurzaamheid in het onderwijs. Zij onderzochten welke vragen er op po-, vo- en mbo-scholen leven over duurzaamheid. Een verslag van het traject is te vinden op de website van *Leren voor Morgen* (c.)

- a. Coöperatie Leren voor Morgen. (2022). *Leren voor duurzame ontwikkeling in het primair en voortgezet onderwijs; Onderzoek naar de stand van zaken en de ondersteuningsbehoefte van leerkrachten, docenten en schoolleiders*. <https://lerenvoormorgen.org/artikelen/leren-voor-duurzame-ontwikkeling-in-het-primair-en-voortgezet-onderwijs/>
- b. Coöperatie Leren voor Morgen. (z.j. [2024]). *Duurzaamheid in het onderwijs; Verslag van een onderzoek in samenwerking met vijf ministeries*. <https://lerenvoormorgen.org/artikelen/duurzaamheid-in-het-onderwijs/>
- c. Sinds 2024 publiceert Leren voor Morgen jaarlijks een onderzoek naar 'De staat van het duurzaam onderwijs', waarin een overzicht wordt gegeven van hoe onderwijsinstellingen bezig zijn met duurzaamheid. De meest recente versie is [het rapport voor 2025](#).

Recent verscheen een onderzoek naar hoe duurzaamheidseducatie bij het vak Geschiedenis een plaats zou kunnen krijgen:

Boekema, M. (2025, juni). Duurzaamheid in het geschiedenisonderwijs: een integrale benadering. *Dimensies: Tijdschrift voor didactiek van Mens- en Maatschappijvakken*, 2024(10). Geraadpleegd op 24 februari 2026, van <https://dimensies.nu/uitgelezen-juni-2025/>

Recent verscheen bij uitgeverij Noordhoff het eerste handboek voor pedagogiek en didactiek van duurzaam onderwijs, met bijdragen van 25 auteurs, bestemd voor studenten van de lerarenopleidingen voor het voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs.

Groen, R. & Draaisma, A. (Reds.).(2026). *Duurzaam onderwijs; Eerlijk, inclusief, hoopvol*. Noordhoff

5. Het is wat lastiger om literatuur te vinden over duurzaamheidseducatie die zich specifiek richt op het talenonderwijs of het schoolvak Nederlands. In een opinieartikel in Trouw van 31 augustus 2023 verkenden docenten van de opleiding Nederlands aan de Hogeschool van Amsterdam enkele mogelijkheden.

Van der Weij, J.W., Breedveld, E., Evers, N., Koek, M., Van Strien, A.. Het nieuwe Nederlands: het vak dat je leert denken en spreken over het klimaat. Trouw, 31 augustus 2023. <https://www.trouw.nl/opinie/het-nieuwe-nederlands-het-vak-dat-je-leert-spreken-en-denken-over-het-klimaat~bd25a40f/>

6. Concrete lesideeën en uitgewerkte lessen Nederlands over duurzaamheidsthema's zijn her en der te vinden. Een voorbeeld is de pagina met lessen over actuele onderwerpen voor het vak Nederlands van uitgeverij Malmberg. <https://www.onderwijsvanmorgen.nl/voortgezet-onderwijs/nederlands/> . Enkele recente publicaties over de aandacht voor duurzaamheid bij het vak Nederlands zijn:

Van Dijk, Y. & Klaver, M.-J. (Reds.).(2025). *Lezen voor waarden; Taal en burgerschap in de klas*. Boom. Deze bundel bevat verschillende artikelen over taal- en literatuuronderwijs waarin kerndoelen uit het leergebied Burgerschap op het gebied van duurzaamheid verwerkt zijn, o.a. 'Nachtmerries en toekomstvisioenen: over klimaatverandering in het literatuuronderwijs' van Elwin Savelsberg en Lys Norbruis. Zie over deze bijdrage ook Dessing, M. (2025). Het klimaat in de klas. *Lezen, jaargang 20* (4), 18-19.

Marreveld, M. (2025). 'Klimaatcrisis geeft inhoud aan het vak Nederlands'. *Onderwijsblad AOB, jaargang 30* (november), 20-21.